

સૌજન્ય : વિદ્યાવિકાસ ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ

માતૃભાષા ભાષાપ્રબોધ (પત્રિકા)

સંપાદક
પિંકી યજ્ઞેશ પંડ્યા

માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮

અનુક્રમણિકા.....

સંપાદકીય		૩
પહેલાં આંખ, પછી જ પાંખ	યોગેન્દ્ર વ્યાસ	૫
માતૃભાષામાં શિક્ષણ - પડકાર અને ઉકેલ	અરવિંદ ભાંડારી	૭
‘માતૃભાષા સંવર્ધન’ સિસ્ટર નિવેદિતા શૈક્ષણિક સંકુલ : રાજકોટના પ્રયોગો	ગુલાબભાઈ જાની, ઉષાબહેન જાની	૧૩
ગુર્જર ભારતવાસી	પ્રિ. જેઠાભાઈ એમ. પટેલ	૨૦
અહેવાલ : ૨૧ ફેબ્રુઆરી, ‘વિશ્વ માતૃભાષા દિન’ ‘વિશ્વ માતૃભાષા-દિન પર્વ’ — ગુજરાતીઓનો નવો તહેવાર	ભરત સાધુ	૨૩
ઠરાવ		૨૫
શ્રદ્ધયા લભતે જ્ઞાનમ્	શ્રી નિકેતાબેન એસ. વ્યાસ	૨૬
મોહનદાસ ગાંધી, વતન-વાપસી અને માતૃભાષા ગૌરવ	અશ્વિનકુમાર	૨૮
શબ્દોની નવી ઓળખ : ‘કબંધ-અકબંધ’		૩૧

માતૃભાષા ભાષાપ્રબોધ (પત્રિકા), સંપાદક : પિંકી યજ્ઞેશ પંડ્યા
પ્રકાશન તા. ૨૧ જુલાઈ, ૨૦૧૨ પ્રકાશક : પ્રફુલ્લ રાવલ, પ્રકાશનમંત્રી,
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ભોળાભાઈ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
E-mail : gspamd@vsnl.net, matrubhasagsp@gmail.com
web-site : www.gujaratisahityaparishad.org
મુદ્રક : કિષ્ના ગ્રાફિક્સ, ફોન. ૦૭૯-૨૭૪૮૪૩૮૩

છૂટક કિંમત : રૂ. ૨૦/-

સંપાદકીય

આપણી માતૃભાષા પર અવગણના — ઉપેક્ષાનો ઓછાઓ વધુને વધુ ઘેરો બની રહ્યો છે. માતા-પિતા બાળકને અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણાવવાનો આગ્રહ સેવી રહ્યાં છે એ સંજોગોમાં બાળક માતૃભાષા ગુજરાતીથી વધુ દૂર થઈ રહ્યું છે. તેમાં વાલી ઉપરાંત સરકાર પણ જવાબદાર છે. રાજ્ય સરકાર અને કેન્દ્ર સરકારના કેટલાક નિર્ણયો અથવા કેટલીક અનિર્ણિત પરિસ્થિતિ પણ વાલીને અંગ્રેજી માધ્યમ માટે પ્રેરે છે.

અંગ્રેજી ભાષાનું મહત્ત્વ સ્વીકારીને ગુજરાતી માધ્યમમાં અંગ્રેજી ભાષાને એક વિષય તરીકે ભણાવવાય છે. તે જ રીતે કોઈ પણ શિક્ષણબોર્ડ હોય, પરંતુ અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણતાં બાળકો માતૃભાષા (પ્રાદેશિક ભાષા) ગુજરાતીથી જોડાયેલા રહે તે માટે ગુજરાતી શીખવવાનું ફરજિયાત હોવું જોઈએ. જો અંગ્રેજી માધ્યમની શાળામાં ગુજરાતીના શિક્ષણ પર પણ ધ્યાન અપાય તો બાળકને ‘ફોર્ટી ફાઈવ’ એટલે કેટલા — તે પૂછવાની જરૂર ન પડે.

બાળક માતૃભાષાથી જોડાયેલો રહે તે માટે સંસ્થાના અગ્રણીઓ પણ રસ દાખવે તે જરૂરી છે. કેટલીક શાળામાં ગુજરાતી ભાષાની સામે અન્ય વિદેશી ભાષાનો વિકલ્પ અપાય છે. પરિણામે ભવિષ્યમાં બાળકને પરદેશ મોકલવા માંગતા માતા-પિતા અન્ય વિદેશી ભાષાના વિકલ્પને પ્રાથમિકતા આપે છે. અન્ય વિદેશી ભાષા ચોક્કસ શીખી શકાય, પરંતુ માતૃભાષાને ભોગે ? રાજ્ય સરકાર જો તમામ અંગ્રેજી માધ્યમની શાળા માટે ગુજરાતી વિષયના અભ્યાસનો, તેમાં ચોક્કસ સજ્જતા કેળવાય તેનો આગ્રહ રાખે અને જે કોઈ નિયમો હોય તેના અમલીકરણ માટે આગ્રહ રાખે તો ‘ગુજરાતી અક્ષર ભેંસ બરાબર’ જેવી પરિસ્થિતિ ટાળી શકાય.

વળી, વિદ્યાર્થીઓનો કે તેમના માતા-પિતાનો રસનો વિષય ‘બાળકનું પરિણામ’ છે. જે વિષયનું પરિણામ તેમની કારકિર્દી નક્કી કરવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતું હોય તે વિષયમાં તેઓ વિશેષ મહેનત કરશે. ઉચ્ચતર માધ્યમિક વર્ગોમાં પ્રવેશ લેતી વખતે વિદ્યાર્થીના ગણિત, વિજ્ઞાન, અંગ્રેજી આદિ વિષયના ગુણ ધ્યાનમાં લેવાય છે. પણ ગુજરાતી વિષયના ગુણ ધ્યાનમાં નથી લેવાતા. આથી વિદ્યાર્થી કે વાલી (મને-કમને ભાષાના શિક્ષકો પણ) - કોઈને પણ ગુજરાતીમાં સજ્જતા કેળવવા જેટલી મહેનત કરવાની જરૂર લાગતી નથી. પરિણામે માતૃભાષાની સજ્જતા તરફ ઉપેક્ષા જ સેવાય છે. જો સરકાર દ્વારા નીતિના ભાગ રૂપે ભાષાના ગુણ પણ ધ્યાનમાં લેવાના થાય તો વિદ્યાર્થી અને વાલી બન્ને (તેથી શિક્ષક પણ) ભાષાસજ્જતા તરફ સજાગ થઈ શકે.

આ જ પરિણામની ચિંતા સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા વખતે પણ સેવાય છે. કારણકે

અનેક સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા તથા ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અખિલ ભારતીય પ્રવેશ પરીક્ષાઓ માત્ર અંગ્રેજી કે હિન્દીમાં લેવાય છે. પરીક્ષાર્થીએ જો ગુજરાતી માધ્યમમાં અભ્યાસ કર્યો હોય તો તેને આ પરીક્ષાની તૈયારી ભાષા અને વિષયતત્ત્વ — બન્ને રીતે કરવી પડે, જે પ્રમાણમાં વધુ અઘરી પડે. એટલું જ નહીં, અંગ્રેજી માધ્યમના વિદ્યાર્થી જેટલી નિપુણતા માત્ર સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારીને આધારે ન કેળવી શકાય તે પણ સ્વાભાવિક છે. એ સંજોગોમાં ગુજરાતી માધ્યમના કે પ્રાદેશિક ભાષાના પરીક્ષાર્થીએ બુદ્ધિમાન હોવા છતાં માત્ર માધ્યમને કારણે જ નુકસાન વેઠવું પડે છે. આ સંજોગોમાં રાજ્ય કે કેન્દ્ર સરકાર નીતિના ભાગ રૂપે પ્રાદેશિક ભાષામાં પણ પરીક્ષા લેવાય તેવું આયોજન કરી શકે. જેમકે, યુ.પી.એસ.સી.ની પરીક્ષામાં ઈન્ટરવ્યૂ પહેલાં માત્ર અંગ્રેજીમાં લેવાતા હતા. હવે પ્રાદેશિક ભાષાનો વિકલ્પ પણ ખુલ્લો છે. જેથી પરીક્ષાર્થીઓ નિશ્ચિત મનથી વિષયતત્ત્વની તૈયારી કરી શકે છે.

વધુ દુઃખદ ઘટના એ છે કે માત્ર સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ જ નહીં, યુ.જી.સી.ના નવા પરિપત્ર અનુસાર તો વિદ્યાર્થીએ તેનો સંશોધનનો - પીએચ.ડી.નો શોધનિબંધ પણ અંગ્રેજીમાં જ રજૂ કરવાનો રહેશે. જો વિદ્યાર્થીને અંગ્રેજી ન આવડતું હોય તો તેણે પોતાને ખર્ચે અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરાવવાનો રહેશે. આ પરિપત્ર કેટકેટલા પ્રશ્નો ઊભા કરે છે ! વિદ્યાર્થી શા માટે માતૃભાષામાં શોધનિબંધ તૈયાર ન કરી શકે ? શોધ-નિબંધની ભાષા કોણ નક્કી કરે — વિદ્યાર્થી કે કોઈ અન્ય ? જો એને યોગ્ય ભાષાંતરકાર ન મળે તો સંશોધન કર્યા બાદ પણ તે પોતાનો નિબંધ રજૂ ન કરી શકે ? જે ભાષાંતર થયું છે તે યોગ્ય છે કે કેમ તે સારું અંગ્રેજી ન જાણતો વિદ્યાર્થી કેવી રીતે નક્કી કરશે ? અને એ બાબત શું તેને વાચવા — મૌખિક મુલાકાતમાં વિઘ્નરૂપ નહીં બને ?....!!

પરિણામ, પ્રવેશ માટેની સ્પર્ધાત્મક કસોટીઓ, સરકાર કે યુજીસીના પરિપત્રો — વગેરે જેવી અનેક બાબતો વાલી અને વિદ્યાર્થીઓને માતૃભાષાની વિમુખ કરી રહી છે. ત્યારે મને કાલિદાસના પૂર્વજીવનની ઘટના — પોતે જે ડાળ પર બેઠા હોય તે જ ડાળ કાપવાની મૂખમી - યાદ આવે છે.

— પિંકી પંડ્યા

‘માતૃભાષા સંવર્ધન’

સિસ્ટર નિવેદિતા શૈક્ષણિક સંકુલ : રાજકોટના પ્રયોગો

ગુલાબભાઈ જાની - ઉષાબહેન જાની

કુટુંબમાં બાળકનો જન્મ એટલે માતા-પિતા, દાદા-દાદી, નાના-નાની સહુ પરિવારજનો માટે આનંદનો ઉત્સવ... પરંતુ આ આનંદ અને ઉત્સવ આજકાલ ‘ચાર દિનની ચાંદની’ જેવો થઈ ગયો છે. બાળક થોડા દિવસોનું થાય, થોડા મહિનાનું થાય અને પ્રથમ વર્ષગાંઠ ઊજવે-ન-ઊજવે ત્યાં તો કુટુંબના સર્વ સભ્યોનાં મોં ઉપર ચિંતાના ચાસ અંકિત થવા માંડે. જેણે હજી બચપણમાં પ્રવેશ પણ નથી કર્યો એવા પેલા નિર્દોષ શિશુની કુંડળી દોરવામાં બધાં લાગી જાય છે : ક્યાં ભણાવીશું ? કઈ નર્સરી સ્કૂલમાં દાખલ કરીશું ? ક્યાં કેટલી ફી છે ? અને સૌથી જટિલ સમસ્યા માતા-પિતા સમક્ષ આવી ઊભી રહે છે કે ક્યા માધ્યમમાં બાળકને દાખલ કરીશું ? સામાન્ય રીતે માધ્યમના માપદંડ તરીકે લોકો પોતાની પડોશનાં અને કુટુંબનાં અન્ય બાળકો સાથે તુલના કરે છે જેનો મહદઅંશે ઉત્તર મળે છે, ‘અંગ્રેજી માધ્યમ.’ કુટુંબમાં વાદ-વિવાદ, ચર્ચા-વિચારણા, સલાહ-મસ્વરાનો દોર પેલા કુમળા છોડ સમા ભૂલકાના અભ્યાસના માધ્યમની પસંદગી માટે શરૂ થાય. લવાદ તરીકે ક્યારેક કોઈક નાના-મોટા શિક્ષણક્ષેત્રના જાણકારની સલાહ લેવામાં આવે અને અંતે ‘ખીલુંખીલું કરતા માસૂમ ગુલ સમ’ બાળકને મૂંઝવી નાખનારો નિર્ણય આવે ‘અંગ્રેજી મિડિયમ’ વાળું પ્લે હાઉસ, નર્સરી સ્કૂલ, પ્રાઈમરી સ્કૂલ અને હાઈસ્કૂલ.

સિસ્ટર નિવેદિતા શૈક્ષણિક સંકુલની સ્થાપનાને આજે ચુમાલીસ વર્ષનાં વહાણાં થઈ ગયાં છે. સંસ્થાનું નિર્માણ શિક્ષણના ચાર સિદ્ધાંતોને પાયામાં રાખી કરવામાં આવેલ છે, જેમાં છે મૂલ્યશિક્ષણ, પ્રવૃત્તિ દ્વારા શિક્ષણ, માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણ અને સહશિક્ષણ. સંસ્થાના પ્રારંભકાળથી જ માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવાનો પ્રયોગ ચાલી રહ્યો છે. અમે સિદ્ધાંત અને વ્યવહારમાં સ્વીકાર્યું છે કે ‘ઉત્તમ અંગ્રેજી - માધ્યમ ગુજરાતી.’ અને આજે ચુમાલીસ વર્ષના અનુભવને આધારે અમે વિશ્વાસપૂર્વક કહી શકીએ તેમ છીએ કે અમારા આ સિદ્ધાંતમાં અમને ભરપૂર સંતોષ સાથેની સફળતા મળી છે. વિશ્વભાષા તરીકે અમે અંગ્રેજીના મહત્વને સહેજ પણ અવગણતાં નથી. અમારો વિદ્યાર્થી ફાંફું અંગ્રેજી લખે અને બોલે તેવા અમારા શ્રેષ્ઠ પ્રયત્નો રહ્યા છે, પરંતુ માતૃભાષાના ભોગે ક્યારેય નહીં. વિશ્વના વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી અને વ્યાપાર-વાણિજ્યમાં આગળ વધેલા બધા જ દેશો જેવા કે જાપાન, જર્મની, ઈટલી, ફ્રાંસ, રશિયા, ચીન વગેરેમાં માતૃભાષા દ્વારા જ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બાલમાનસશાસ્ત્ર અને શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન પણ બાળકના અભ્યાસના માધ્યમ

તરીકે માતૃભાષાની તરફેણ કરે છે. ‘ઉત્તમ અંગ્રેજી - માધ્યમ ગુજરાતી’ના સૂત્રની સફળતાના અમારા આગવા પ્રયોગો અને પ્રયત્નોની નોંધ સમગ્ર ગુજરાતમાં લેવામાં આવી છે જે બહુજનહિતાય અહીં પ્રસ્તુત કરી છે.

અમે માનીએ છીએ કે ભણતર ભાર વગરનું અને આનંદદાયક હોવું જોઈએ. માતૃભાષાનું સુદૃઢ શિક્ષણ બાળકોને બાલમંદિરથી જ મળે તે માટે ભાષાશિક્ષણના ચાર તબક્કાઓ (૧) સાંભળવું, (૨) બોલવું, (૩) વાંચવું અને (૪) લખવું તે માટે અમે શાસ્ત્રીય રીતે આયોજન કર્યું છે.

ભાષાનો મુખ્ય ઘટક ‘ધ્વનિ’ છે. બાલમંદિરનો દૈનિક શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ સંગીતથી શરૂ થાય છે. સંગીત દ્વારા બાળકોનું ભાષાભંડોળ વધે છે, નવા-નવા અનેક શબ્દો શીખે છે તેમ જ શબ્દને ઉચ્ચારવાની છટા અને ઉચ્ચારશુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે. અમે ગુજરાતી, હિન્દી સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી અમે ચારેય ભાષામાં ગીતો, જોડકણાં, વાર્તા, નાટક, મુખપાઠ વગેરે બાળકો પાસે રજૂ કરાવીએ છીએ. બાલમંદિર-કક્ષાએ વ્યક્તિગત ગીતગાન, જોડકણાં વાર્તા, નાટક, મુખપાઠ વગેરે કરાવવામાં આવે છે. આનો હેતુ એ છે કે બાળક પોતાની ઉત્તમ અભિવ્યક્તિ રજૂ કરે એ તે દ્વારા બાળકની સ્મરણશક્તિ ખીલે, ધારણશક્તિ ખીલે, ઉચ્ચારશુદ્ધિ થાય અને બાળકોનું ભાષાભંડોળ વધે. જાહેરમાં ક્ષોભ અને સંકોચ વિના રજૂઆત કરતાં શીખે.

માતૃભાષામાં વાચન અને લેખન માટે બાલમંદિરનાં બાળકો માટે અમે નીચેના પ્રયત્નો કરીએ છીએ.

લેખનની પૂર્વતૈયારી-રૂપે મોન્ટેસોરીનાં વિવિધ સાધનો દ્વારા સ્નાયુની કેળવણી થાય છે. ચિત્રો દોરી આંગળીઓને કેળવે છે. રેતિયા અક્ષરો દ્વારા બાળક લેખન માટે તૈયાર થાય છે. લેખનની પૂર્વનિશાની પહેલાં શિખવાય છે, પછીથી બાળકોને મૂળાક્ષર શીખવવામાં આવે છે. મૂળાક્ષરથી શરૂ થતા શબ્દનું ચિત્ર બતાવીને અક્ષર શીખવવામાં આવે છે. પછીથી શબ્દ શીખવવામાં આવે છે. અ-કારાંત, આ-કારાંત, ઈ-કારાંતના ક્રમમાં શબ્દો શીખવવામાં આવે છે. અનુલેખન કરાવવામાં આવે છે. બાળક બે લીટીની મર્યાદામાં લખતાં શીખે. અનુલેખનના ક્રમ પછી સ્વતંત્ર લેખન કરાવવામાં આવે. પ્રાણી, પક્ષી, વાહન, શાકભાજી, ફળ, ફૂલ વગેરેનાં નામ લખાવવામાં આવે. બાળક અક્ષરો સુવાચ્ય રીતે લખે અને શુદ્ધલેખન પ્રત્યે ધ્યાન દોરાય તેવા હેતુથી ભૂલકાંઓના હસ્તાક્ષરમાં હસ્તિલિખિત અંક તૈયાર કરાવવામાં આવે છે.

આ બધી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા નાનાં ભૂલકાંમાં માતૃભાષાનો પાયો સંગીન બને છે.

નાનપણમાં લાડકોડમાં ઊછરેલાં બાળકો ઘણી વાર કાલી ભાષામાં વાત કરે છે. આવાં બાળકોને શુદ્ધ ઉચ્ચાર સાથે બોલવાનો મહાવરો આપીએ છીએ. ક્યારેય

જન્મજાત ખામી, ભય કે મનોવૈજ્ઞાનિક કારણોને લીધે બાળક સ્પષ્ટ રીતે બોલવામાં અચકાતું હોય કે થોથવાતું હોય તો આવાં બાળકોને આરોગ્ય-ચકાસણી દરમિયાન શોધી કાઢી તેમનાં વાલીનો સંપર્ક કરી બાળકની ઉચ્ચારશુદ્ધિ માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન પૂરું પાડવામાં આવે છે. જરૂર જણાય તો આવા બાળકને વાચા-નિષ્ણાત પાસે સારવાર લેવાનું પણ જણાવવામાં આવે છે.

નાનાં ભૂલકાંઓ લયબદ્ધ રીતે બોલતાં થાય તે માટે મુખપાઠ-સ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવે છે, જેમાં કોઈપણ મહાપુરુષની ત્રણ-ચાર લીટીની વિચારકંડિકાઓ બાળકને અગાઉથી આપવામાં આવે છે અને તે તૈયાર કરીને મુખપાઠ દ્વારા બાળકો રજૂ કરે છે. આશ્ચર્યજનક રીતે ઘણાં બાળકો ભાવવાહી શુદ્ધ ઉચ્ચાર, આરોહ-અવરોહ, વિરામચિહ્નો વગેરેની ચોકસાઈ સાથે મુખપાઠ કરી શકે છે.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક વિભાગમાં અભ્યાસ કરતાં બાળકોને માતૃભાષા પ્રત્યે અભિમુખ કરવા અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે જે આ પ્રમાણે છે :

સુલેખન-સમાહ :

શૈક્ષણિક વર્ષની શરૂઆતમાં જ આ સમાહ યોજવામાં આવે છે. સુંદર અક્ષર એ સુંદર વ્યક્તિત્વનું પ્રતિબિંબ છે. આ ભાવનાને ધ્યાનમાં રાખી માતૃભાષામાં બાળકોના સુંદર અક્ષરો થાય તે માટે પ્રાથમિક શિક્ષણથી જ સુંદર, સુઘડ, મરોડદાર, સુવાચ્ય અક્ષરો પર ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આ માટે દર વર્ષે જૂન માસમાં સુલેખન-સમાહનું આયોજન કરવામાં આવે છે, જેમાં મૂળાક્ષરો, અક્ષરોના મરોડ, જોડણી, વિરામચિહ્નો, શબ્દો, વાક્યો વગેરેની બાળકોને હસ્તાક્ષર-નિષ્ણાત દ્વારા સઘન તાલીમ આપવામાં આવે છે. સમાહને અંતે સુલેખન-સ્પર્ધા યોજવામાં આવે છે અને વિજેતા થયેલાં બાળકોને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે. સુલેખન પછી શુદ્ધલેખન અને મૌલિક લેખન તરફ પ્રેરવામાં આવે છે.

નિબંધલેખન :

નિબંધલેખન એ એક કૌશલ્ય છે અને મહાવરાથી આ કૌશલ્ય કેળવી શકાય છે. નિબંધલેખન દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની કલ્પનાશક્તિ ખીલે છે અને સ્વતંત્ર લેખનની તાલીમ પણ મળે છે. તેના દ્વારા બાળકોમાં રહેલી સુષુપ્ત સાહિત્યિક શક્તિઓને લેખન દ્વારા બહાર લાવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. બાળકો સુવ્યવસ્થિત વિચારો લેખન દ્વારા રજૂ કરતાં થાય, સંદર્ભ-સાહિત્યનો ઉપયોગ કરતાં શીખે, સુંદર મરોડદાર અક્ષરોમાં મુદ્રાસર લખવાની ટેવ પડે વગેરે જેવા હેતુને ધ્યાનમાં રાખી બાળકોની કક્ષા મુજબ નિબંધલેખન-સ્પર્ધા યોજવામાં આવે છે. નિબંધસ્પર્ધા માટેના વિષયોની પસંદગી ચીલાચાલુ ઢબે ન કરતાં પ્રવર્તમાન સમસ્યાઓ કે ઘટનાને કેન્દ્રમાં રાખીને મૌલિક અભિવ્યક્તિ માટે પ્રેરણા મળે તે રીતે કરવામાં આવે છે.

વક્તૃત્વ-સ્પર્ધા :

બાળકોમાં નાનપણથી વક્તૃત્વકળાનો વિકાસ થાય, વિચારોની મૌલિક રજૂઆત કરતાં થાય, ઉચ્ચારશુદ્ધિ કેળવાય અને સભાક્ષોભથી મુક્તિ મેળવે વગેરે જેવા શૈક્ષણિક ઉદ્દેશો સાથે પ્રાથમિક વિભાગથી જ ગુજરાતી વક્તૃત્વ સ્પર્ધાનું શાળામાં આયોજન કરવામાં આવે છે. આનંદની વાત એ છે કે દરેક વર્ગમાંથી ઘણી મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓ આ પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લે છે, પરિણામે સ્પર્ધાનું તત્ત્વ ગૌણ બની જાય છે અને બાળકો માટે મુક્તિ અભિવ્યક્તિનો મંચ બની જાય છે.

જોડકણાં-સ્પર્ધા :

નાનાં બાળકોની મૌખિક અભિવ્યક્તિ અને શબ્દભંડોળની વૃદ્ધિ માટે જોડકણાં-સ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવે છે. જોડકણાં સાથે બાલગીત બાળકો અભિનય સાથે સુંદર રીતે રજૂ કરે છે.

ગાંધીજીવન ઝાંખી પરીક્ષા :

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ હિન્દીભવન દ્વારા ગાંધીવિચાર પરીક્ષાઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે. ગાંધીજીના વિચારોનો માતૃભાષા દ્વારા પ્રચાર-પ્રસાર થાય તેમ જ ગાંધીજીના જીવનમૂલ્યોને બાળકો સમજે તે હેતુને લક્ષમાં રાખી આ પરીક્ષા ધોરણ ૫, ૬, ૭નાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનો ગુજરાતી ભાષામાં આપે છે.

શિષ્ટવાચન-પરીક્ષા :

ગુજરાત શિષ્ટવાચન પરીક્ષા ટ્રસ્ટ, વડોદરા દ્વારા શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે. દર વર્ષે પરીક્ષા માટે ટ્રસ્ટ સદવાચનનાં અલગ-અલગ પુસ્તકોની પસંદગી કરે છે. આ પરીક્ષામાં ધોરણ - ૭, ૮ નાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનો મોટી સંખ્યામાં ભાગ લે છે.

કવિ ન્હાનાલાલ પ્રતિભાશોધ પરીક્ષા :

પૂજ્ય શ્રી મોટાના દાનથી શરૂ થયેલ અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા યોજિત કવિ ન્હાનાલાલ પ્રતિભાશોધ પરીક્ષામાં ગુજરાત-કક્ષાએ પ્રથમ તથા દ્વિતીય સ્થાન આ સંસ્થાનાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોએ પ્રાપ્ત કરેલ છે.

વાચનશિબિર :

વિદ્યાર્થીઓમાં નાનપણથી સદવાચન પ્રત્યે રસ જાગૃત થાય તેમ જ માતૃભાષામાં પડેલા સાહિત્યવૈભવથી પરિચિત થાય તે હેતુથી વાચનશિબિરનું આયોજન કરવામાં આવે છે. રીડર્સ કલબના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોમાં વાચન તરફનો પ્રેમ વિકસે, સાહિત્યનાં વિવિધ સ્વરૂપોનો પરિચય મેળવે અને સાહિત્યકારોથી પરિચિત થાય તે માટે ધોરણ ૩ થી ૧૦ સુધીનાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનો માટે બે દિવસની વાચનશિબિરનું આયોજન પ્રાકૃતિક સ્થાનમાં કરવામાં આવે છે. દરેક વાચનશિબિરને

ગુજરાતી ભાષાના કોઈ મહાન સાહિત્યકારનું નામ આપવામાં આવે છે. જે સાહિત્યકારનું નામ આપવામાં આવેલ હોય તેના સાહિત્યનું પ્રદર્શન શિબિર-સ્થળે ગોઠવવામાં આવે છે, તેથી વિદ્યાર્થીઓ આવા લેખક કે કવિની કૃતિઓનો આસ્વાદ માણી શકે છે. શિબિરમાં જીવનચરિત્રો, સાહસકથાઓ, કાવ્યસંગ્રહો, બાલવાર્તાઓ, પ્રવાસવર્ણનો વગેરેને લગતાં પુસ્તકો ઉપરાંત મેગેઝિન, શબ્દકોશ, વિશ્વકોશ, ભગવદ્ગોમંડલ વગેરે મૂકવામાં આવે છે, જેમાંથી બાળકો પોતાની રુચિ પ્રમાણે પુસ્તકો લઈ વાંચે છે. દરેક બાળક વાંચેલાં પુસ્તકોના રિવ્યૂ આપે છે. વાચનશિબિરમાં વિવિધ સાહિત્યિક રમતો પણ રમાડવામાં આવે છે. વાચનશિબિરમાં સાહિત્યકારોની તસ્વીરોનું પ્રદર્શન યોજાય છે. આવી શિબિરોમાં સાહિત્યકારોને નિમંત્રી તેમનાં વક્તવ્યનો લાભ વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવે છે. આવી શિબિરો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ આજીવન સાહિત્યપ્રેમી બને છે.

હસ્તલિખિત અંક :

સિસ્ટર નિવેદિતા શૈક્ષણિક સંકુલની સાહિત્યસભા દ્વારા ચાલતી હસ્તલિખિત અંકની પ્રવૃત્તિ સમગ્ર ગુજરાતમાં આગવું સ્થાન ધરાવે છે. સંસ્થાના પ્રારંભકાળથી બાલમંદિરનાં નાનાં ભૂલકાંઓથી માંડીને માધ્યમિક વિભાગનાં બાળકો દર વર્ષે કોઈ સાહિત્યકાર, કલાકાર, વિજ્ઞાની, પ્રસંગ-વિશેષ કે વર્ષ-વિશેષ પર સુંદર હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરે છે. અંક તૈયાર કરવામાં વિદ્યાર્થીઓ પુસ્તકાલય, મુલાકાત, ઈન્ટરનેટ વગેરેનો ઉપયોગ કરી માહિતી એકત્ર કરે છે, પોતાની ભાષામાં સંકલિત કરે છે, સારા અક્ષરોથી શુદ્ધ ભાષામાં લખે છે અને અંકમાં આકર્ષક રીતે રજૂ કરે છે. આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા બાળકોનો અનેકવિધ રીતે સાહિત્યિક વિકાસ થાય છે. શક્ય હોય તો અંકનું વિમોચન જે સાહિત્યકારનો અંક લખાયો હોય તેના હસ્તે જ કરાવી તેનાં આશીર્વાચન મેળવવામાં આવે છે. આ રીતે સાહિત્યકારની પ્રત્યક્ષ મુલાકાત લેવાની તક પણ મળે છે. આજસુધીમાં બાલમંદિર, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક વિભાગનાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોએ ૭૦ જેટલા હસ્તલિખિત અંકો તૈયાર કર્યા છે, જેમાંનો પૂજ્ય શ્રી મોટા પરનો હસ્તલિખિત અંક ‘વંદે તવ ચરણમ્’ મુદ્રિત થયેલ છે. હસ્તલિખિત અંક ‘સિસ્ટર નિવેદિતા’નું વિમોચન નોબેલ પ્રાઈઝ પ્રાપ્ત કરનાર દયાની દેવી મધર ટેરેસાએ શાળામાં પધારી કરેલ અને આશીર્વાચન આપેલ. બાલમંદિરનાં ભૂલકાંઓએ પણ ‘કલબલાટ’ અંકનું કાકાસાહેબ કાલેલકરે, ‘કલરવ’ અંકનું ગુજરાત રાજ્યનાં પૂર્વ-ગવર્નર શ્રીમતી શારદાબહેન મુખર્જીએ અને ‘બાળકોના ગાંધી ગિજુભાઈ’ અંકનું વિમોચન ગુજરાત રાજ્યના પૂર્વ-ગવર્નર શ્રી આર. કે. ત્રિવેદીએ ગાંધીનગર ગવર્નર હાઉસમાં વિદ્યાર્થીઓને નિમંત્રી કર્યું હતું. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ આદરણીય ડૉ. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામે શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ તૈયાર કરેલ ‘Dr. Kalam The Living Legend of 21st Century’ હસ્તલિખિત અંકનું વિમોચન કરી આશીર્વાદ

આપ્યા હતા. અવકાશયાત્રાના અનેક માનાંક પ્રસ્થાપિત કરનાર ‘અવકાશપરી’ સુનીતા વિલિયમ્સે શાળાનાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોએ તેમના જીવન વિશે તૈયાર કરેલ હસ્તલિખિત અંક ‘Sunita Pandya Williams - Valiant Daughter of The Universe’નું વિમોચન કરી વિદ્યાર્થીઓને શુભેચ્છા આપેલ. આ બધા અંકોનું ડિજિટલાઈઝેશન કરવામાં આવ્યું છે.

દીવાલપત્રો :

દર મહિનાની ૨૦મી તારીખે ‘દીપ-સંચય’ તથા ‘જ્યોત-સંચય’ શીર્ષક હેઠળ શાળાનાં બાળકો દ્વારા દીવાલપત્ર પ્રગટ કરવામાં આવે છે, જેમાં બાળકોનાં ગીતો, વાર્તા, ચિત્રો, જોડકણાં વગેરે મૂકવામાં આવે છે. આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા બાળકોની લેખનની મૌલિકતા વિકસે છે અને સાહિત્ય પ્રત્યે અભિમુખ થાય છે.

બાળકોની મૌલિક કૃતિને પ્રોત્સાહન :

ધોરણ - ૬ માં અભ્યાસ કરતી બાલિકા યજ્ઞા પંડ્યાનાં મૌલિક કાવ્યોની કૃતિ ‘બેપાંચ ફૂલડા’ શીર્ષકથી ‘આંતરરાષ્ટ્રીય બાલિકા વર્ષ’માં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું. ગુજરાતી ભાષાના મૂર્ધન્ય કવિ અનિલ જોશી અને વિખ્યાત શાયર ઘાયલસાહેબના હસ્તે વિમોચન કરાયું. બાળકમાં રહેલી અંતર્નિહિત શક્તિને બહાર લાવવાનો, બિરદાવવાનો ગુજરાતમાં આ પ્રથમ પ્રયોગ હતો.

ધોરણ-૧૦નાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોએ તૈયાર કરેલ પુસ્તિક ‘પાથેય’નું પ્રકાશન કરવામાં આવેલ છે.

પ્રોજેક્ટ :

સંસ્થાના પ્રારંભકાળથી ધોરણ ૧ થી ૧૦ સુધીનાં બાળકોને વિવિધ શૈક્ષણિક વિષયો પર વર્ષમાં બે પ્રોજેક્ટ આપવામાં આવે છે. આ પ્રવૃત્તિથી Learning to Learnના સિદ્ધાંતને પુષ્ટિ મળે છે. વિવિધ વિષયો પર પ્રોજેક્ટ-કાર્ય આપવામાં આવે છે, જેમાં માતૃભાષાને લગતા પ્રોજેક્ટમાં ઘણું વૈવિધ્ય રાખવામાં આવે છે. ધોરણ ૧ થી ૭ માં ગુજરાતી વિષયમાં ગુજરાતી ભાષાની સમૃદ્ધિ માટે પ્રોજેક્ટ-કાર્ય આપવામાં આવે છે, જેમાં મૂળાક્ષર પરથી શબ્દો, સમાનાર્થી શબ્દો, સ્થાનવાચક શબ્દો, સમૂહવાચક શબ્દો, વાર્તાઓ, તહેવારોની સચિત્ર માહિતીઓ, ઋતુગીતો, સાહિત્યકારોનો પરિચય, લેખકોનાં તખલ્લુસ, સાહિત્યકારોની કૃતિઓ વગેરે જુદાજુદા વિષયો પર વિદ્યાર્થીઓ પ્રોજેક્ટ-કાર્ય ખૂબ જ સુંદર રીતે કરે છે.

ધોરણ ૮ થી ૧૦માં કવિ કે લેખનાં સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત, સાહિત્યકૃતિની કૃતિઓ, વ્યાકરણ જેવા મુદ્દાઓ પર પ્રોજેક્ટ તૈયાર કરાવવામાં આવે છે. આ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મક શક્તિઓને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે.

વર્ગ-પુસ્તકાલય-શાળા-પુસ્તકાલય-રીડર્સ ક્લબ :

બાળકોને સાહિત્યવાચનમાં રસ લેતાં કરવા માટે દરેક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીની કક્ષાને અનુરૂપ વર્ગ - પુસ્તકાલયનું આયોજન કરવામાં આવેલ છે, જેનું સંચાલન પણ વર્ગશિક્ષકના માર્ગદર્શન હેઠળ વર્ગનાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનો કરે છે. દરેક વિદ્યાર્થીએ આ પુસ્તકાલયમાંથી વર્ષ દરમિયાન વાંચેલાં પુસ્તકોની સવિસ્તર નોંધ તેના શાળા કેલેન્ડરમાં રાખવાની હોય છે. આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા બાળકને વાચનની ટેવ પડે છે. ઉપરાંત વર્ગમાં જ્યારે પણ નવરાશ મળે ત્યારે સદવાચન દ્વારા સમયનો સદુપયોગ કરી શકે છે. વર્ગ-પુસ્તકાલય ઉપરાંત શાળામાં પણ સમૃદ્ધ પુસ્તકાલય છે તેમાંથી વિદ્યાર્થી પોતાની રુચિ પ્રમાણે પુસ્તક મેળવી પોતાને ઘેર વાંચવા માટે લઈ જાય છે. આ રીતે બાળકો પોતાનાં વાલીઓ અને ભાઈ-બહેનોને પણ વાચનમાં રસ લેતાં કરી શકે છે. શાળાનાં વાચનરસિયાંઓની રીડર્સ ક્લબ પણ ચાલે છે જેના દ્વારા વિવિધ સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવામાં આવે છે.

ગ્રંથગોષ્ઠિ :

સંસ્થા - પરિસરમાં આવેલી સમૃદ્ધિ પ્રિન્સિપાલ ડી.પી. જોશી પબ્લિક લાઈબ્રેરી દ્વારા ગ્રંથગોષ્ઠિ-પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેમાં દર મહિને પ્રથમ બુધવારે સાહિત્યની ઉત્તમ કૃતિઓનો રસાસ્વાદ સાહિત્યરસિકો દ્વારા કરાવવામાં આવે છે. આ ગ્રંથગોષ્ઠિ-બેઠકમાં વિદ્યાર્થીઓ ઉપસ્થિત રહી ઉત્તમ સાહિત્ય અને સાહિત્યકારનો પરિચય મેળવે છે.

બધી જ સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ અને સ્પર્ધાઓનો મુખ્ય હેતુ વિદ્યાર્થીઓમાં સાહિત્ય અને માતૃભાષા પ્રત્યેનો પ્રેમ આત્મસાત્ થાય તે છે. વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા કરવામાં આવતું દરેક વિષયનું ગૃહકાર્ય, પછી ભલે તે વિજ્ઞાન, ગણિત કે સમાજવિદ્યા જેવા ભાષા સિવાયના વિષયોનું હોય, તેમાં પણ ભાષાશુદ્ધિ, સારા અક્ષરો, વિરામચિહ્નો વગેરેની ચોકસાઈ માટે શિક્ષકો દ્વારા પૂરતી કાળજી લેવામાં આવે છે અને ભૂલો તરફ વિદ્યાર્થીઓનું વારંવાર ધ્યાન દોરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા લખવામાં આવતા દૈનિક સુવિચારો પણ ચોકસાઈથી ભૂલ વગર લખાય તે માટે તાલીમ આપવામાં આવે છે. દરેક જાહેર કાર્યક્રમનું સંચાલન, સ્વાગત, આભારદર્શન વગેરે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા કરાવવાથી ‘ઉત્તમ ગુજરાતી’નું હેતુ સિદ્ધ કરવામાં અમને સંતોષકારક સફળતા મળી છે.

અમારું પ્રથમ ધ્યેય છે ‘સારી વ્યક્તિનું નિર્માણ કરવું’ (‘To produce a good person’), પરંતુ વર્તમાન પરિસ્થિતિ મુજબ શાળાનાં જાહેર પરીક્ષાનાં પરિણામો દ્વારા જ સમાજમાં શાળાની પ્રતિષ્ઠા અને ગુણવત્તાનું મૂલ્યાંકન કરવાની પ્રથા પડી ગઈ છે. તે દૃષ્ટિ જોતાં અમે સ્વીકારેલ ‘ઉત્તમ અંગ્રેજી - માધ્યમ ગુજરાતી’ના ધ્યેયને મળેલી સફળતા અમારાં વિદ્યાર્થીઓના છેલ્લાં દસ વર્ષોના અંગ્રેજી અને ગુજરાતી વિષયના જાહેર પરીક્ષાનાં ઉત્તમ પરિણામો સાબિત કરે છે.

ગુજર ભારતવાસી

પ્રિ. જેઠાભાઈ એમ. પટેલ

પાંચ-છ દાયકા પહેલાં અમદાવાદ, વડોદરા અને સુરત જેવાં મહાનગરો સિવાય ક્યાંય અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓ ન હતી અને જે હતી તે ગણીગાંઠી. તે વખતે ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓમાં ભણીને વિદ્યાર્થીઓએ સારી પ્રગતિ કરી હતી તેથી તેમને અંગ્રેજી માધ્યમમાં નહિ ભણવાનો કોઈ વસવસો ન હતો. તે વખતે માત્ર મિલ માલિકોના અને જેમને વિદેશ સાથે કોઈ નાતો હતો તેવા સુખી પરિવારોનાં બાળકો જ અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણતાં. તેનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે તેમને વિદેશ જવાનું થવાનું હોવાથી અંગ્રેજી તેમને કામ લાગે.

જો કે તે વખતના ગુજરાતી માધ્યમમાં ભણીને ઈજનેર, દાકતર બનીને વિદેશ ગયેલા યુવાનો ક્યાંય પાછા પડ્યા હોય એવું જોવા-સાંભળવા મળ્યું નથી. બલકે ગુજરાતી માધ્યમમાં ભણીને માત્રને માત્ર તેમની નિષ્ઠા અને સમર્પિત ભાવે કામ કરવાની ભાવનાથી સિદ્ધિ હાંસલ કરી. આજે અમેરિકા અને ઈંગ્લેંડ જેવા દેશોની કોર્પોરેટ ઓફિસોનું નિયમન તેમના હાથમાં છે.

પરંતુ ભારતના સમયની વાત કરીએ તો ગુજરાતમાં ગાંધીજી, સરદાર, મોરારજી, ઉમાશંકર, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રો. નિરંજન ભગત, પ્રો. આર. એસ. ત્રિવેદી, પ્રો. દાઉદભાઈ ઘાંચી, ડૉ. રવીન્દ્રભાઈ દવે અને તેમના જેવા અનેક મહાનુભાવો ગુજરાતી માધ્યમમાં ભણીને અંગ્રેજીમાં કાઠું કાઢ્યું અને ઉચ્ચ હોદ્દાઓ સુધી પહોંચી સ્વથી સર્વ સુધી પહોંચ્યા. તત્ સમયે ગુજરાતી માધ્યમમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થી અંગ્રેજીમાં પણ એટલા જ નિપુણ હતા જેટલા અન્ય વિષયોમાં.

એકવીસમી સદીના બીજા દસકામાં ગુજરાતમાં અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓનો રાફડો ફાટ્યો. સોસાયટીઓના નાકે નાકે, શોર્પીંગ સેન્ટરના ભોંયરામાં તો ક્યાંક ખેતરોમાં, જ્યાં જુઓ ત્યાં અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓનાં બોર્ડ જેવા મળે. આ માત્ર શિક્ષણનું વ્યાપારીકરણ.

કીડરગાર્ટન શું છે, એનો અર્થ શો થાય એની પણ સમજ નથી એવા સૂંઠને ગાંગડે ગાંધી થવા નીકળેલા લોકોએ ટ્રસ્ટી બનીને આવી દુકાનો ખોલી નાખી છે. કીડરગાર્ટન એ રમતગમત અને મનોરંજન સાથેની નાનાં બાળકો માટે ૧૮૨૬માં ફોબેલે શરૂ કરેલી બાળકોની નિશાળ. જેમાં પુસ્તકોને કોઈ સ્થાન ન હતું.

આજકાલ તો બાળકોને અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણાવવાથી શો ફાયદો થાય એ જ ખબર નથી, એવાં મા-બાપ પેટે પાટા બાંધીને બાળકને અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણાવવાનું ગૌરવ લે છે. અહીં સુધી તો બરાબર છે, પણ કેટલાંક શિક્ષિત (?) મા-

બાપ તો હવે એવું પણ ગૌરવ લેવા માંડ્યાં છે કે તેમના સંતાનને ગુજરાતી લખતાં-વાંચતાં કે બોલતાં આવડતું જ નથી.

વાલી જગતનો એક સર્વસામાન્ય પ્રશ્ન એ છે કે બાળકને કઈ ઉંમરથી શિક્ષણ આપવું ? પ્રશ્ન ખૂબ જટિલ છે. ઉત્તરો અનેક છે. શિક્ષણ અને કેળવણીમાં બહુ મોટો તફાવત છે. પૂ. ગાંધીજી કહેતા કે અક્ષરજ્ઞાન એ કેળવણી નથી. કેળવણી બાળક જન્મથી લેતો થાય છે. એ જ્યાં ઉછરે છે એ વાતાવરણમાંથી જ બાળક શીખતો થાય છે. વર્તન, વાણી અને વ્યવહાર તે આજુબાજુમાંથી શીખે છે. આ એક પ્રકારની કેળવણી જ છે. વાલીઓ માટે બીજો જટિલ પ્રશ્ન એ છે કે બાળકને કયા માધ્યમમાં ભણાવવો ? એકવીસમી સદીમાં અંગ્રેજી માધ્યમ એ વાલીઓ માટે સ્ટેટસ (મોભો) બની ગયું હોય એમ લાગે છે. પોતાનું બાળક ફલાણી અંગ્રેજી માધ્યમની સ્કૂલમાં ભણે છે એનું સમાજમાં ગૌરવ લે છે, પણ બાળકની કેવી દશા થાય છે તેનો ખ્યાલ રાખતાં નથી.

બાલવાડી કે કે.જી.માં અભ્યાસ કરતાં બાળકોનો અભ્યાસક્રમ, પુસ્તકો, ગૃહકાર્ય, કસોટીઓ, પરીક્ષાઓ અને ગોખણપટ્ટી વગેરેથી ચક્કર આવી જાય તેવું છે. કુમળા બાળક ઉપર શિક્ષણના નામે વ્યાપાર કરી લેવાની દાનતવાળા કહેવાતા કેળવણીકારોની સામે સાચા કેળવણીકારો પણ મૂક બની ગયા છે. આ જોઈને કોઈનું પણ હૃદય પીગળી જાય, પણ તેમનાં મમ્મી-પપ્પાનાં હૃદય કેમ પીગળતાં નથી તે સમજાતું નથી. સાચા અર્થમાં બાળક છ વર્ષનું થાય ત્યાં સુધી તેને કોઈ પણ પ્રકારનું ઔપચારિક કે અનૌપચારિક (વિધિસરનું કે અવિધિસરનું) શિક્ષણ આપવું જોઈએ નહિ. બાળકને કુદરતને ખોળે ઉછરવા દેવું જોઈએ. તે રમતાં રમતાં મોટો થાય તેવું વાતાવરણ જ આપવાનું છે, તેના માથે શિક્ષણના નામે કોઈ ભાર મૂકવાનો નથી. તેના બદલે હવે તો બાળકને અઢી વર્ષનું પણ ના થયું હોય માંડ કાલા-ઘેલા માતૃભાષાના બે-ચાર શબ્દો બોલતું થયું હોય અને તરત જ અંગ્રેજી માધ્યમની શાળામાં દાખલ કરી દેવામાં આવે છે. પરિણામે બાળક લઘુતાગ્રંથિનો ભોગ બને છે, ક્યારેક આક્રમક બને છે. ક્યારેક ઉદાસીન બની જાય છે અને ‘બાવાનાં બેય બગડ્યાં’ જેવી સ્થિતિનો ભોગ બને છે.

શિક્ષણ માટે માધ્યમ મહત્ત્વનું નથી. વિષયોની પક્કડ અને નિપુણતા મહત્ત્વનાં છે. અંગ્રેજી ભાષાની એક વિષય તરીકે દરેક બાળકને પક્કડ આવે તે ખાસ જરૂરી છે. અન્ય ભાષાની તમામ બાબતોને સમજવા માટે અંગ્રેજી ‘ભાષા’ તરીકે જરૂરી ખરી, પણ ‘માધ્યમ’ તરીકે કોઈ આવશ્યકતા નથી.

મિત્રો, આપણે ગુજરાતીની ચિંતા નહિ કરીએ તો ચાલશે, પણ આપણા બાળકના ઘડતરની ચિંતા જરૂર કરીએ અને તેના બાળમાનસ ઉપર માનસિક ત્રાસ ન ગુજારાય તેની જરૂર કાળજી લઈએ.

મોહનદાસ ગાંધી, વતન-વાપસી અને માતૃભાષા ગૌરવ

અશ્વિનકુમાર

ત્રીસ જાન્યુઆરી, ઓગણીસો અડતાળીસે દેહથી ગયા તે ‘મહાત્મા’ હતા. પણ નવ જાન્યુઆરી, ઓગણીસો પંદરે દેશમાં આવ્યા તે ‘મોહનદાસ ગાંધી’ હતા. જો કે ગાંધીભાઈએ જીવનનાં એકવીસ વરસ દક્ષિણ આફ્રિકાની ભૂગોળને અને દુનિયાના ઇતિહાસને આપ્યા. તેઓ ગિરમીટિયાઓને દેશી ભાષાઓમાં સમજતા તો ગોરાઓને અંગ્રેજી ભાષામાં સમજાવતા. મો. ક. ગાંધી અધિપતિની હેસિયતથી ‘ઈન્ડિયન ઓપિનિયન’માં ગુજરાતી, હિંદી, તમિલ અને અંગ્રેજી એમ ચાર ભાષામાં લખાણો છાપતા. ‘સત્યાગ્રહ’નું શસ્ત્ર નહીં પણ શાસ્ત્ર સમજી-સમજાવીને તેઓ હિંદના દરિયાકિનારે ભરતી બનીને આવ્યા. ગાંધી મુંબઈ બંદરે ઊતર્યા ત્યારે એક પારસી ખબરપત્રી તેમની મુલાકાત લેવા સારુ છેક બંદર ઉપર પહોંચી જઈને તેમને મળ્યો. તેને પહેલાં પહોંચી જઈને ગાંધીને મળી લેવાની હોંશ હતી. ‘સૌથી પ્રથમ, તેજ કદમ’નું સ્પર્ધાસૂત્ર એ જમાનાના પત્રકારત્વનું લક્ષણ હોય પણ ખરું. પેલા પત્રકારે તો મળતાંની સાથે જ ગાંધી ઉપર અંગ્રેજીમાં સવાલ છાંટ્યો. પછી શું થયું?... ગાંધીનું નહીં, પેલા પત્રકારનું?!... આ અંગે આપણા સૌના ‘કા.કા.’ ને પૂછવું પડે.

કાકાસાહેબ કાલેલકર ‘બાપુની જાંખી’ (નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, પહેલી આવૃત્તિ : ૧૯૪૯, બીજી આવૃત્તિ : ૧૯૫૫, પુનર્મુદ્રણ : ૧૯૬૯, પૃ. ૧૨)માં નોંધે છે : “તેમણે પૂછેલા સવાલનો જવાબ આપતાં પહેલાં બાપુએ કહ્યું - ‘ભાઈ, તમે હિંદી છો, હું પણ હિંદી છું. તમારી માતૃભાષા ગુજરાતી છે, મારી પણ ગુજરાતી છે. તો પછી તમે મને અંગ્રેજીમાં કેમ સવાલ પૂછો છો ? તમે શું એમ માનો છો કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહી આવ્યો એટલે મારી જન્મભાષા ભૂલી ગયો ? અથવા એવું તો માનતા નથીને કે મારા જેવા બેરિસ્ટર સાથે અંગ્રેજીમાં વાત કરવી જ શોભે ? ” આ ઘટના અંગે કાકાસાહેબ વધુમાં લખે છે કે, “ખબરપત્રી શરમાયો કે નહીં એ હું જાણતો નથી, પણ એને નવાઈ થઈ ખરી. પોતાની મુલાકાતના હેવાલમાં બાપુના આ જવાબને જ તેણે અગ્રસ્થાન આપ્યું હતું.” લેખને સમેટતાં કાલેલકર કહે છે : “તેણે બીજા સવાલો શા પૂછ્યા અને બાપુએ જવાબો શા આપ્યા એ હું ભૂલી ગયો છું. પણ આપણા દેશના નેતાઓમાં એક નેતા એવા છે જે માતૃભાષામાં બોલવાની સ્વાભાવિકતાનું મહત્ત્વ સમજે છે એ જાણીને સૌને સંતોષ થયો.” આ જે બન્યું તેને સમાચારની ભાષામાં ‘ઘટના’ પણ વિચારની ભાષામાં ‘ઘડતર’ કહેવાય. જેમાંથી એક પત્રકારે નહીં આખી પ્રજાએ બોધપાઠ લેવો રહ્યો.

ગાંધીના માનમાં ઉત્તમલાલ ત્રિવેદીએ મુંબઈમાં ગુજરાતીઓનો મેળાવડો

ગોઠવ્યો હતો. ગુજરાતી હોવાના નાતે મહમદઅલી ઝીણા પણ એમાં હાજર રહ્યા હતા. તેમણે ટૂંકું અને મીઠું પણ અંગ્રેજીમાં ભાષણ કર્યું. બીજાં ભાષણો પણ મોટા ભાગે અંગ્રેજીમાં જ થયાં હતાં. હવે ગાંધીનો વારો આવ્યો ! આ બનાવનું બયાન કરતાં મો.ક.ગાંધી ‘સત્યના પ્રયોગો’ (નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૨૭, પુનર્મુદ્રણ : ૨૦૦૯, પૃ. ૩૪૫)માં કહે છે : “...જ્યારે મારો બોલવાનો વારો આવ્યો ત્યારે મેં ઉત્તર ગુજરાતીમાં જ વાળ્યો, ને ગુજરાતીનો તથા હિંદુસ્તાનીનો મારો પક્ષપાત મેં થોડા જ શબ્દોમાં જાહેર કરી, ગુજરાતીઓની સભામાં અંગ્રેજીના ઉપયોગની સામેનો મારો નમ્ર વિરોધ નોંધાવ્યો. મારા મનમાં આમ કરવા વિશે સંકોચ તો હતો જ. લાંબી મુદતની ગેરહાજરી પછી પરદેશથી વળેલો બિનઅનુભવી માણસ ચાલતા પ્રવાહની સામે જાય એમાં અવિવેક તો નહીં હોય એવું મને લાગ્યા કરતું હતું. પણ ગુજરાતીમાં ઉત્તર વાળવાની મેં હિંમત કરી તેનો કોઈએ અનર્થ ન કર્યો ને સૌએ મારો વિરોધ સાંખી લીધો એ જોઈ હું રાજી થયો, ને મારા નવા લાગતા બીજા વિચારો પ્રજા આગળ મૂકવામાં મને અડચણ નહીં આવે એવો સાર પણ મેં સભામાંથી ખેંચ્યો.”

દાનત હોય તો, આ દૃષ્ટાંતો ઉપરથી આપણે ધડો લઈ શકીએ છીએ. સવાલો પૂછનાર પત્રકારની માતૃભાષા ગુજરાતી છે એવું જાણી લીધા પછી ગુજરાતીમાં સંવાદ કરવો એ ગૌરવનો વિષય છે, શરમનો નહીં. એનાથી ગેરસમજ ઘટશે, ઠેરસમજ વધશે ! ગુજરાતી વ્યવસ્થા-વાતાવરણ-વ્યવહારમાં ગુજરાતી ભાષામાં વાત વહેતી કરવા માટે હિત સિવાય કશું જરૂરી નથી. પછી ભલેને સામે ઝીણા હોય કે મોટા ! અંતે એટલું સ્વીકારીએ કે જાહેરમાં એકવાર માતૃભાષામાં અભિવ્યક્તિ થયા પછી કોઈ નવી વાત રજૂ કરવામાં અગવડ નહીં પડે એવો સાર જો મો.ક.ગાંધી ખેંચી શકતા હોય તો આપણે તેમના તરફ ખેંચાવું જ રહ્યું !

અહેવાલ : શ્રદ્ધયા લભતે જ્ઞાનમ્

શ્રી નિકેતાબેન એસ. વ્યાસ

જી.સી.ઈ.આર.ટી. દ્વારા દર વર્ષે યોજાતી શિક્ષક તાલીમમાં મોટાભાગે યોગેન્દ્રભાઈ વ્યાસ તજજ્ઞ તરીકે હોય હોય ને હોય જ... ! સેટેલાઈટ દ્વારા પ્રસારિત થતા આ કાર્યક્રમમાં આખા ગુજરાતના શિક્ષકો એકસાથે તાલીમ લઈ રહ્યાં હોય. એમની રજૂઆતની શૈલી બહુ જ હળવી અને અસરકારક. શીરાની જેમ ગળે ઉતરી જાય. એમ થતું કે એમની પાસે રૂબરૂ જ ભણવા મળે તો કેવી મજા પડે ? અને એવું જ થયું.

“શ્રદ્ધયા લભતે જ્ઞાનમ્

સંશયાત્મા વિનશ્યતિ ॥”

જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, અમદાવાદમાં શ્રી યોગેન્દ્રભાઈ, શ્રી અરવિંદભાઈ ભાંડારી, શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લા, શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર, શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ પટેલ, શ્રી પી.જી.પટેલ, શ્રી અનિલાબેન દલાલ, અને શ્રી પિકીબેન પંડ્યા સહિતની સાહિત્ય પરિષદની ટીમ સાથે વાદ-સંવાદ દ્વારા જ્ઞાનગોષ્ઠિ કરવાની તક મળી. તક ઝડપી. “તમારી પાસેથી હજી વધારે જાણવું છે.” - આવી રજૂઆતને પરિણામે વેકેશન દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ભવનમાં પ્રાથમિક શિક્ષકો માટે માતૃભાષા કૌશલ્ય પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ અંગેનો વિશેષ વર્ગ ગોઠવાયો.

વેકેશન હોવા છતાં પ્રતિબદ્ધતા દાખવીને આ વર્ગમાં સાહિત્યના રસિયા ૨૪ શિક્ષકોએ હાજરી આપી. તમામ શિક્ષકો ‘પ્રાથમિક શિક્ષણનો પાયો વધુ મજબૂત કેવી રીતે કરી શકાય ?’ તે માટે સજજતા મેળવવા ઈચ્છુક હતાં. ગુજરાતી વિષય શિક્ષણમાં તેમને પડતી મુશ્કેલીઓ અને તેમના નિવારણ માટેની પ્રયુક્તિઓ તથા પદ્ધતિઓની ચર્ચામાં શિક્ષકોએ ખૂબ રસ દાખવ્યો.

અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા જો દ્વિધ્રુવી હોય તો ઈચ્છિત પરિણામ મેળવી શકાય. અહીં ભણવા આવનાર અધ્યયનપ્રિય હતાં. તો સામા પક્ષે અધ્યાપન કરાવનાર શ્રી યોગેન્દ્રભાઈ વ્યાસ, શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર, શ્રી અરવિંદ ભાંડારી, શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લા, શ્રી પિકીબેન પંડ્યા અને શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ પટેલ જેવા સમર્થ દિગ્ગજો હતાં; જેમની પાસે જ્ઞાનનું અક્ષયપાત્ર છે. પરિણામે દરરોજ તાસ પૂરો થતાં ‘હજી તો ઘણું જાણવાનું રહી ગયું...’ એવું અમે અનુભવતાં.... ! અમને એ વાતનો આનંદ થયો કે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સાથે જોડાયેલાં આ સૌ વંદનીય મહાનુભાવો પોતે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ હોવા છતાં અમારી સાથે સાવ સામાન્ય માણસની

જેમ હળીમળી ગયાં....! ઉપરથી અમને પ્રશ્નો પૂછવા માટે, મૂંઝવણો રજૂ કરવા માટે અને વ્યક્ત થવા માટે સામેથી ઈજન આપે !? તેમની આ વાત અમારા હૃદયને સ્પર્શી ગઈ. આવું અન્ય તાલીમો દરમિયાન જોવા નથી મળતું, જે ખરેખર હોવું જોઈએ.

માતૃભાષા માટે દરેક ગુજરાતીને ગૌરવ હોવું જોઈએ. પરંતુ ગુજરાતી ભણાવનાર વિષયશિક્ષકોને તો ગુજરાતી વિષય પ્રત્યે સવિશેષ લગાવ હોવો જોઈએ એવું હું મારા વિદ્યાર્થીકાળથી જ માનું છું. અહીં આવ્યા પછી મારી માન્યતામાં થોડું ઉમેરણ થયું. માતૃભાષા પ્રચાર અને પ્રસાર માટે આ વિદ્વાનો જો આટલી ઉમરે કાર્યરત છે તો અમારે પણ તેમના અનુગામી બનીને એમની ટેકને ઝાલી લેવી જોઈએ. અમે નક્કી કર્યું કે હવે પછીના જેટલાં વર્ષો કાર્યરત રહીશું, એમાં અમારા કાર્યમાં આ વાતનો સવિશેષ ખ્યાલ રાખીશું. માતૃભાષા પ્રચાર અને પ્રસાર અમારાથી બનશે તે રીતે ચોક્કસ કરીશું. શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર સાહેબની આ વિષયની અસરકારક રજૂઆતનો આ પ્રભાવ કહી શકાય.

“ગુજરાતી વિષય ભણાવવા માટે ઝાઝાં સાધનોની જરૂર નથી. એ તો માતૃભાષા છે. બોલો એટલે આવડી જાય.” - આવી માન્યતા ભૂલભરેલી છે. ગુજરાતી જેવો સહેલો લાગતો વિષય વ્યાકરણ, કાવ્યશિક્ષણ, જોડણી અને કૌશલ્યોને લગતાં કેટલાંક કઠિનબિંદુઓ પણ ધરાવે છે. શિક્ષક પૂર્વતૈયારી સાથે પાવર પોઈન્ટ પ્રેઝન્ટેશન દ્વારા કઠિનબિંદુઓ પણ સરળતાથી વિદ્યાર્થીને કેવી રીતે શીખવી શકે તે વાતશ્રી પિકીબેનના વ્યાકરણના તાસમાં અનાયાસે સમજાઈ ગઈ. તેમણે પ્રોજેક્ટ દ્વારા નિદર્શન અને ચર્ચા વડે અમારા માનસપટ ઉપર એક નવો જ આયામ કોતર્યો.

શ્રી અરવિંદભાઈ ભાંડારીની ખાસિયત છે કે તેઓ જ્યારે મળે ત્યારે નવા સ્વરૂપે ખીલી ઊઠે છે. આ વખતે અઘરા લાગતા ગુજરાતી વ્યાકરણને ખૂબ સહજતાથી અમારી સામે પ્રસ્તુત કર્યું. હસતાં-હસાવતાં વ્યાકરણ પણ આટલી સરળતાથી શીખવી શકાય... ?! એવું વિચારતાં કરી દીધાં.

સમાજ શિક્ષકો પાસેથી કંઈક ખાસ અપેક્ષાઓ રાખે છે. માત્ર ભણાવી દેવું તેમ નહીં; પણ વિદ્યાર્થીના જીવનનું ઘડતર થાય તેવું તેને વાતાવરણ પૂરું પાડવું અને તેને પ્રેરણા આપવી. આ આવશ્યક બાબતમાં કૌશલ્યની દૃષ્ટિએ હસ્તગત કરવા જેવા બે મુદ્દા છે - શ્રવણ કૌશલ્ય અને કથનકૌશલ્ય, “તમે સાંભળો અને સાંભળતાં કરો. તમે તો બોલો જ છો, પણ બોલતાં કરો. અને આમ કરીને છેવટે સારું વિચારતાં કરો.” - આ નાની અને સાદી લાગતી અગત્યની વાત શ્રવણ કૌશલ્ય અને કથન કૌશલ્યના તાસ દ્વારા અમને શ્રી યોગેન્દ્રભાઈ વ્યાસ તથા શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લાએ શીખવી. બંને અનુભવી વિદ્વાનોએ ખૂબ સરળ ભાષામાં તેમના અનુભવો ટાંકીને

વિષયને યોગ્ય ન્યાય આપ્યો. શ્રી યોગેન્દ્રભાઈ વ્યાસને શિક્ષણના નવા પ્રવાહોના અમલીકરણમાં પડતી મુશ્કેલીઓ વિશે શિક્ષકોએ પ્રશ્નો કર્યા. જવાબોમાંથી ઘણું નવું જાણવા મળ્યું. પ્રણાલીગત શિક્ષણ કરતાં આધુનિક સમયમાં શિક્ષકની ભૂમિકામાં કેટલો અને શું બદલાવ આવ્યો છે, તે સ્પષ્ટ થયું.

લેખન કૌશલ્ય અને કાવ્યશિક્ષણની વાત અનુક્રમે શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર અને શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે અમારી સામે મૂકી. બંને વિદ્વાનોએ વિષય ભણાવવામાં એવું વાતાવરણ ખડું કરી દીધું કે — ‘લેખન તો હવે કરવું જ પડશે. છેવટે શાળાના ભીંતપત્ર ઉપર પણ કંઈક હવેથી ચોક્કસ પ્રગટીશું. — એવું પાકું વિચારી લીધું. શ્રી રાજેન્દ્રભાઈનું સ્વરમાધુર્ય ગમ્યું. કાવ્યશિક્ષણના વિષયને પ્રાથમિક શિક્ષણની કક્ષાએથી તેઓ બૃહદક્ષાએ લઈ જઈને કાવ્ય રસધારમાં અમને ખેંચી ગયાં. કાવ્યરસ માણવાની મઝા આવી.

“ખરીદો ઝરણાં અને સમુદ્રોને ઉપવનોની બહાર લઈ લો;
ખરીદો સસ્તામાં ચાંદનીને ને રોજ ઊગતી સવાર લઈ લો.
ગગનનો પાલવ ઉપર ચમકતી આ તારલાની કતાર લઈ લો;
કોઈ ખીલેલા ગુલાબ પરથી જો લઈ શકો તો તુષાર લઈ લો.”

આદરણીય શ્રી સૈફ પાલનપુરી સાહેબની આ પંક્તિઓ સાથે સાહિત્ય ભવનના મારા સુંદર સંસ્મરણોની વણઝારને અહીં થંભાવી દઉં છું. અહીં જેટલું શીખ્યાં એ વિશે ટૂંકમાં કહું તો અમારા જ્ઞાનને અમે તાજું કર્યું. શિક્ષણ આપવાનું નથી, કેળવણી આપવાની છે. મારી ધરતીને, મારા સમાજને હું જેટલો ચાહું છું; એવી ચાહત મારી માતૃભાષા વિશે મારે પ્રગટાવવાની છે. અને હવે... એને હૃદયમાં રાખવાથી નહીં ચાલે. જેમ દીવાથી દીવો પ્રગટે તેમ બીજાઓનાં હૃદય સુધી માતૃભાષાની ચાહત પ્રસરાવવાની છે. અમે આ કામ ચોક્કસ કરીશું.

શિક્ષકો જો વિદ્યાર્થી બને અને એ પણ પાછા વેકેશનના સમયમાં; એ અનોખી વાતની ફલશ્રુતિ આવી જ કાંઈક વિશેષ હોવી જોઈએ કે નહિ...???

બોલો, શું કહો છો....!

પહેલાં આંખ, પછી જ પાંખ

યોગેન્દ્ર વ્યાસ

ભાષા માત્ર પ્રત્યાયન માટે જ નથી, સ્વવિકાસનું પણ એ સબળ સાધન છે. બાળક તરીકે માણસ ભાષાની મદદથી વિશ્વને ઓળખે છે, અનુભવે છે, સમજે છે, એને અનુકૂળ થાય છે અને એને અનુકૂળ કરે છે. વ્યક્તિ તરીકે માણસ ભાષાની મદદથી નવા નવા પ્રયોગો કરે છે, નવું નવું સર્જન કરે છે, પ્રગતિ કરે છે, વિકાસ સાધે છે, પોતાને ઓળખે છે, પોતાને પામે છે.

વ્યક્તિમાં માણસ તરીકે પડેલી બીજરૂપ બેજોડ શક્તિઓ ભાષાની ધરતીમાં અંકુરિત થાય છે, વિકસે છે અને વટવૃક્ષ બને છે. અનુભવને ઝીણવટથી ગ્રહવાની, તેને અન્ય અનુભવોથી અલગ તારવવાની એટલે કે પૃથક્કૃત કરવાની, તેને અન્ય અનુભવો સાથે સંયોજવાની અને અન્ય અનુભવો સાથેના તેના સંબંધોને સમજવાની ચાવીઓ ભાષા પાસે હોય છે. ભાષા માત્ર સમજણ સુધીના જ દરવાજા નથી ખોલી આપતી, પરંતુ તેથીય આગળ વધીને વ્યક્તિની તર્કની, વિચારની, કલ્પનાની, સર્જનની, યાદ રાખવાની વગેરે અનેક માનસિક શક્તિઓને વધુને વધુ ધારદાર-તીક્ષ્ણ બનાવે છે. જેમ જેમ ભાષા ઉપર પ્રભુત્વ વધતું જાય છે તેમ તેમ આ બધી જ માનસિક શક્તિઓ ઉપર પણ પ્રભુત્વ વધતું જાય છે કારણકે ભાષાપ્રભુત્વ અને માનસિક શક્તિઓમાં વિકાસ-અન્યોન્ય-અરસપરસ પૂરક અને પોષક છે.

માણસ અન્ય જંતુ-પાંખી-પશુઓથી એ રીતે જુદો પડે છે કે તેને ઈશ્વરે સંકુલ સંકેતવ્યવસ્થા એવી ભાષા શીખવા માટેની ખાસ પ્રકારની ચિત્તરચના આપી છે. બાળકના જન્મ પહેલાં જ ચાર-પાંચ મહિનાથી તેની આ ચિત્તરચના સુવ્યવસ્થિત આકાર લેવા માંડે છે. બાળક જોતાં તો જન્મ પછી શીખે છે અને શ્વાસ લેતાં પણ જન્મ પછી શીખે છે પરંતુ સાંભળતાં અને સ્પર્શનો અનુભવ કરતાં તો એ જન્મતાં પહેલાં શીખી જાય છે. જેમ માના હૃદયનો ધબકાર તેના વ્યક્તિત્વનો ભાગ બનવા માંડે છે એમ માનો સ્પર્શ, માનો અવાજ અને માની ભાષા તેના વ્યક્તિત્વનો ભાગ બનવા માંડે છે અને જન્મે છે ત્યારે માના હૃદયના ધબકારના લયની સાથે જ માની ભાષાનો લય પણ તેના વ્યક્તિત્વનો ભાગ બની ગયો હોય છે.

આ જ કારણે માના ઉદરમાં રહીને જે ભાષા તેણે સાંભળી છે અને જેને એ ઓળખવા માંડ્યું છે તે તેની માતૃભાષા બને છે. જન્મ્યા પછી બે-ત્રણ વરસમાં એ એને બરાબર આત્મસાત કરી લે છે અને આઠ-દસ વરસમાં તો એ એના ઉપર પાકું પ્રભુત્વ મેળવી લે છે. જો કે ભાષા ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવાની પ્રક્રિયા એ પછી ધીમી થાય છે. છતાં માણસ જીવે ત્યાં સુધી એ પ્રક્રિયા ચાલુ રહે છે.

આ જ ભાષાની મદદથી એ સમાજના સંબંધો, નીતિ-નિયમો ને રીત-રિવાજ, કાયદા-કાનૂન, ધાર્મિક-આર્થિક વ્યવહારો વગેરેને - આત્મસાત કરે છે. આ જ ભાષાઆંખથી તે આ જગતના સર્વ પદાર્થોને, એ પદાર્થોના સંબંધોને અને એ સંબંધોની વ્યવસ્થાને અવલોકે છે, સમજે છે, યાદ રાખે છે. આ ભાષાની મદદથી તે કલ્પનાઓ કરે છે, ઈચ્છિત જગતનું સર્જન કરે છે. જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના નિયમો, એની આંટીઘૂંટીઓ, એની ખૂબીઓ-ખામીઓ સમજે છે અને બીજી ભાષા પણ શીખે છે.

સૂત્ર એવું બનાવી શકાય કે માતૃભાષા એ વ્યક્તિની આંખ છે તો અંગ્રેજી તેની પાંખ છે.

જો સ્થિતિ આવી છે તો આંખ વિના એને કેવી રીતે ચાલે ? પાંખ ગમે તેવી મજબૂત હોય તો ય જો આંખ જ નબળી હોય તો એ પાંખ શા કામની ? આપણા અનુભવી કવિ અખાએ એક અન્ય સંદર્ભમાં આ વાત કરી જ છે. તે કહે છે,

‘ભાઈ ભક્તિરૂપી પંખિણી, જેને જ્ઞાન-વૈરાગ્ય બે પાંખ છે;
ચિદાકાશમાં તો જ ઊડે, જો સદ્ગુરુ રૂપી આંખ છે.’

આંખ માટે સંસ્કૃતમાં ‘નયન’ શબ્દ છે. ‘નિ-નય-દોરી જવું’ એ ધાતુ ઉપરથી ‘નયન’ શબ્દ બન્યો છે. માણસને જે આગળ દોરી જાય છે તે નયન છે. તેના માર્ગદર્શન વિના માણસ કશું કરી શકે નહીં. આ જ કારણે મહાકવિ નાન્દાલાલે પણ ગાયું છે કે ‘મારો નયણાંની આળસ રે’. બીજાં બધાંની આળસ ચાલે પણ નયણાંની આળસ ન ચાલે.

ટૂંકમાં માતૃભાષા રૂપી આંખને નબળી રાખવી કોઈ રીતે પોસાય નહીં. કદાચ પાંખો ન હોય તો ચાલે પણ આંખો તો પહેલી જોઈએ. અંગ્રેજી માધ્યમમાં બાળકોને ભણાવવા અધીરાં થયેલાં મા-બાપો જો આટલું સમજે તો પાછળથી પસ્તાવાનો વારો ન આવે. પંખીઓ વિશે વિશેષ જ્ઞાન ન ધરાવનાર પણ જાણે છે કે પંખીનાં બચ્ચાંને પહેલાં આંખ ઊઘડે પછી જ પાંખ ઊઘડે છે. આંખ બરાબર ઊઘડ્યા પહેલાં પાંખ ઉઘાડીને ઊડવા જતાં આકાશને આંબવા કરતાં જમીનદોસ્ત થવાની, જમીન ઉપર પટકાવાની શક્યતાઓ અનેકગણી વધી જાય એ સમજાય તેવું છે.

ઠરાવ

તા. ૨૧ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨ વિશ્વમાતૃભાષાદિનના રોજ બેઠકમાં હાજર રહેલા સભ્યો માતૃભાષા ગુજરાતીના ભવિષ્ય અંગે ઊંડી ચિંતા વ્યક્ત કરે છે. અને માતૃભાષાનું સંરક્ષણ-સંવર્ધન થાય તેવી ચોક્કસ નીતિ ઘડી કાઢવા ગુજરાત સરકારને સર્વાનુમતે અનુરોધ કરે છે, તાત્કાલિક ધોરણે નીચેની બાબતો અંગે ઘટતી કાર્યવાહી કરી યોગ્ય પગલાં લેવાનો અનુરોધ કરે છે :

૧. હાલનાં અભ્યાસક્રમ અનુસાર ધોરણ ૧ થી ૧૦ સુધી બધાં જ માધ્યમોની શાળાઓમાં ગુજરાતી એક વિષય તરીકે શીખવવાનું ફરજિયાત કરે. આમ છતાં મોટા ભાગની અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં ગુજરાતીનું શિક્ષણ થાય તે માટે શિક્ષણ વિભાગ આ અંગે ઘટતી તપાસ કરી સત્વરે યોગ્ય પગલાં લે તેવો અનુરોધ છે.
૨. હાલના અભ્યાસક્રમ અનુસાર ધો. ૧૧-૧૨ વિજ્ઞાનપ્રવાહમાં ગુજરાતી મરજિયાત ધોરણે શીખવાય છે. ગુજરાતમાં ગુજરાતી વિષય ફરજિયાત ન હોય તેવી વિસંગતિ અંગે આ સભા ખેદની લાગણી પ્રગટ કરે છે અને ગુજરાતી વિષય ફરજિયાત રીતે શીખવાય તે રીતે અભ્યાસક્રમની પુનઃરચના કરવા અનુરોધ કરે છે.
૩. ઉચ્ચ કારકિર્દીના અભ્યાસક્રમોમાં પ્રવેશ આપતી વખતે કેવળ વિજ્ઞાન-ગણિતના ગુણો ધ્યાનમાં લેવાય છે. તેમાં માતૃભાષાના ગુણોને પણ યોગ્ય રીતે ધ્યાનમાં લેવાય તેવી જોગવાઈ કરવાનો પણ આ સભા અનુરોધ કરે છે.
૪. ગુજરાતની યુનિવર્સિટીઓમાં એમ.ફિલ./પીએચ.ડી.ના નિબંધો ફરજિયાત પણે અંગ્રેજીમાં અથવા વિદ્યાર્થીના ખર્ચે અંગ્રેજી ભાષાંતર સાથે રજૂ કરવાના યુ.જી.સી.ના નિયમ અંગે ખેદ પ્રગટ કરીએ છીએ. આ નિયમ તત્કાળ દૂર કરવામાં આવે તેવો અનુરોધ છે.
૫. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અખિલ ભારતીય પ્રવેશ પરીક્ષાઓ કેવળ અંગ્રેજી અને હિન્દીમાં રખાય છે જે તદ્દન ગેરવાજબી છે. આ દેશની અનેક રાષ્ટ્રીય ભાષાઓમાં (જેમાં ગુજરાતી સામેલ છે) અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓ પર થતા અન્યાયનો સખત વિરોધ કરીએ છીએ.

માતૃભાષામાં શિક્ષણ - પડકાર અને ઉકેલ

અરવિંદ ભાંડારી

મહાત્મા વિનોબાજી માતૃભાષામાં શિક્ષણને માતાના હાથના ભોજન સાથે સરખાવે છે. જ્યારે માતા બાળક માટે ભોજન બનાવે છે અને પોતાનો હાથ ખવડાવે છે ત્યારે બાળકને બે પ્રકારનો લાભ મળે છે. (૧) બાળકને ભાવતું અને જરૂરી એવું ભોજન માતાઓ જાતજાતની વાતો અને વાર્તાઓ કહીને ખાવાનું એના પેટમાં ઉતારી દે છે. બાળકનું ધ્યાન વાર્તામાં હોવાથી એની થાળીમાંનું ખાવાનું એના પેટમાં ક્યારે ચાલ્યું જાય છે એની એને ખબર પડતી નથી. કોઈ પણ વાત પ્રેમથી થતી હોય છે ત્યારે એમાં ચિંતા અને ઉદ્વેગની ગેરહાજરી હોય છે. જે વાત અન્નની, એ જ વાત શિક્ષણની હોય છે. જે શિક્ષણ સહજતાથી કોઈ પણ તાણ વિના રસપૂર્વક મળે છે એ શિક્ષણ શ્રેષ્ઠ હોય છે. યુનેસ્કોએ પણ એના આંતરરાષ્ટ્રીય ઠરાવોમાં એમ સ્વીકાર્યું છે કે “બાળકને પોતાની ભાષામાં શિક્ષણ મેળવવાનો હક્ક છે.” આપણા દેશમાં અનેક રાજ્યો છે અને દરેક રાજ્યમાંની પ્રાદેશિક ભાષા અલગ છે. એક પ્રદેશમાંથી બીજા પ્રદેશમાં ધંધા-વ્યવસાયાર્થે જનારાનાં બાળકો માટે એમની ભાષામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ અને બને તો શાલેય શિક્ષણ સંપૂર્ણ રીતે માતૃભાષામાં મળે એ માટેની જોગવાઈ કરવાની જવાબદારી જે તે રાજ્યની હોય છે. ગુજરાત રાજ્યમાં એ રીતે ગુજરાતી સિવાય અન્ય ભારતીય ભાષાઓમાં પણ શાલેય શિક્ષણની જોગવાઈ છે.

આમ હોવા છતાં આજે સૌ કેળવણીકારો ચિંતામાં પડી ગયા છે. બાળકોને માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવાને બદલે માતાપિતા અંગ્રેજી માધ્યમમાં મોકલવાનું કેમ પસંદ કરવા માંડ્યા છે? માતૃભાષાનું ધાવણ ખૂટ્યું છે કે પછી એ સિવાયના દૂધનું આકર્ષણ વધ્યું છે? આજે ગુજરાતી અને અન્ય ભારતીય માધ્યમોની શાળાઓ ધીરે ધીરે સંખ્યાના અભાવે બંધ પડી રહી છે અને અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓની સંખ્યા કૂદકે અને ભૂસકે વધી રહી છે. અંગ્રેજી માધ્યમ કોને માટે અને માતૃભાષાનું માધ્યમ કોને માટે? જ્યાં માતૃભાષામાં કે અન્ય કોઈ સંપર્કની ભાષામાં શિક્ષણ મેળવી શકાય તેમ ન હોય અને કેવળ અંગ્રેજી માધ્યમમાં જ શિક્ષણ પ્રાપ્ત હોય ત્યાં અંગ્રેજી માધ્યમમાં બાળકોને મૂકી શકાય. પણ સંપૂર્ણ શાલેય શિક્ષણ ગુજરાતી માધ્યમમાં ઉપલબ્ધ હોય ત્યાં જાણીબૂઝીને બાળકને અંગ્રેજી માધ્યમમાં મૂકવું એ ઉચિત નથી. આપણે એના કારણોની થોડી વાત કરીએ.

ભાષાનું કાર્ય : માણસ તરીકે દરેકને ઓછામાં ઓછી એક ભાષા શીખવી અનિવાર્ય હોય છે. એ વિના એ સમાજનો સભ્ય બની શકતો નથી. જે દેશ/રાજ્યમાં એકથી વધુ ભાષાઓ બોલતી હોય ત્યાં એકથી વધુ ભાષાઓ શીખવી પડતી હોય

છે. ભારત બહુભાષી દેશ છે એટલે ભારતમાં એકથી વધુ ભાષા શીખવી પડતી હોય છે. આ દેશના બંધારણમાં પણ એ રીતે ‘ત્રણ ભાષાનો સિદ્ધાન્ત’ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. પ્રાદેશિક ભાષા (જે ઘણેભાગે માતૃભાષા હોય), રાષ્ટ્રભાષા હિન્દી અને અંગ્રેજી. આપણું શાલેય શિક્ષણ એ આધારે રચાયું. ભાષાઓનું શિક્ષણ એ જ ક્રમમાં અપાય છે. જેમ કે સૌથી પહેલાં માતૃભાષા, પછી હિન્દી અને પછી અંગ્રેજી. માતૃભાષા લખતાં-વાંચતાં આવડે એટલે એની મદદથી અનેક વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવાની પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે. અનેક પુસ્તકો, સામયિકો અને વર્ગશિક્ષણની મદદથી વિજ્ઞાન, ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ જેવા અનેક વિષયોનું જ્ઞાન એ માતૃભાષાની મદદથી મેળવવા માંડે છે. અર્થાત્, ભાષાનું એક મહત્ત્વનું કાર્ય જ્ઞાનસંપાદન અને બીજું કાર્ય જ્ઞાન-સંક્રમણનું હોય છે.

બાળક જન્મે ત્યારથી પોતાની આસપાસની દુનિયાને ઓળખે છે અને એના અનેક પદાર્થો અને ઘટનાઓનો ખ્યાલ મનમાં રચે છે. પછી એ ખ્યાલોને પોતાની આસપાસની ભાષા સાથે જોડે છે. એને માટે દુનિયાનું જ્ઞાન મેળવવું અને આસપાસ બોલાતી ભાષા શીખવી બન્ને પ્રક્રિયા સાથે ચાલતી હોય છે. જેમ જેમ એને ભાષા આવડતી જાય છે તેમ તેમ એ ભાષાનો ઉપયોગ દુનિયાને સમજવા માટે (પૂછીને, સાંભળીને) કરવા માંડે છે. આમ, જ્યારે બાળક શાળાએ જાય છે ત્યાર સુધીમાં અનેક શબ્દો અને દુનિયાની ઘણી વસ્તુઓનું જ્ઞાન એની પાસે હોય છે. આ જ્ઞાન એણે માતૃભાષામાં ગોઠવેલું હોય છે. અર્થાત્, એ પછીનું બધું જ્ઞાન આ જ્ઞાનને આધારે લેવા માંડે છે. એની આસપાસનાં લોકો પણ એને એ જ ભાષામાં જ્ઞાન આપતાં હોય છે. ભાષા એને માટે એક અત્યંત કાર્યક્ષમ એવું જ્ઞાનનું અને અવગમનનું સાધન બને છે. આ જ્ઞાનનું સાધન એને માટે સ્વાભાવિક બની જાય છે. શાળામાં ગયા પછી એણે વાંચતાં-લખતાં શીખવાનું રહે છે. એણે જ્ઞાનનું સાધન ફરીથી મેળવવાનું રહેતું નથી. માતૃભાષાનું લેખિત સ્વરૂપ એ શીખવા માંડે છે જેના શબ્દોથી અને બંધારણથી એ પરિચિત છે.

હવે ગુજરાતી ભાષામાં ઉછરેલું બાળક જ્યારે અંગ્રેજી શાળામાં જાય છે ત્યારે એણે જે સાધન જ્ઞાન મેળવવા માટે સાધ્યું છે તે છોડીને નવેસરથી એક બીજું સાધન એણે મેળવવાનું રહે છે. સમાજમાંથી અનૌપચારિક રીતે માતૃભાષા દ્વારા જ્ઞાન મેળવવાનું બંધ થતું નથી. પણ શાળામાં એણે એ સાધન વાપરવાનો પ્રયાસ કર્યો તો દંડને પાત્ર બને છે એવા દાખલા છે. બાળકને પોતાના માતૃભાષાના સાધન અંગે હીનતા પેદા થાય છે અને જે ભાષા એને આવડતી નથી એને માટે મૂંઝવણ પેદા કરે છે. અત્યાર સુધી માતૃભાષામાં પ્રશ્નો પૂછીને એ જ્ઞાન મેળવ્યા કરતાં હતાં પરંતુ હવે માતૃભાષાને બદલે એ બાળકોએ જે ભાષા એમને આવડતી નથી એ દ્વારા

જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે. અને આ પ્રયત્ન એટલા માટે અઘરો બને છે કે એ નવી ભાષા એની આસપાસ હોતી નથી.

માણસની આસપાસ જે ભાષા બોલાય છે એ શીખવા માટે ખૂબ સરળતા રહે છે. કૃત્રિમ વાતાવરણમાં ભાષા મેળવવી અઘરી હોય છે. ભાષા શીખવાની અને એ જ ભાષા દ્વારા જ્ઞાન મેળવવાનું-એવી કપરી પરિસ્થિતિમાં બાળક મુકાય છે. બાળક તાણમાં અને બોજામાં જીવે છે. શાળાનું શિક્ષણ એને માટે સ્વાભાવિક બનવાને બદલે તાણયુક્ત બને છે. અને પાછું, એણે સારા ગુણ તો મેળવવાના જ છે. એટલે એની પાસે અને માતાપિતા પાસે ગોખવા સિવાયનો ઉપાય રહેતો નથી. કારણ કે શાળા અથવા માતાપિતા પાસે ધીરજ હોતી નથી. જે પ્રેમથી અને ધીરજથી એના માતાપિતા એને માતૃભાષા શીખવતા હતાં એનો સંપૂર્ણ અભાવ શાલેય ભાષા વિશે હોય છે. એને કારણે બાળકની સર્જનશીલતા અને વિચારશક્તિ કુંઠિત થઈ જાય છે. એને માટે એક જ ધ્યેય રહે છે : પરીક્ષામાં સારા ગુણ મેળવવાના. ભાષા દ્વારા એના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થવાને બદલે એ વિકાસ કુંઠિત થઈ જાય છે. બાળક માતૃભાષા અને શાલેય ભાષાની દ્વિધામાં જીવ્યા કરે છે. એટલે આપણા બાળકો દિવસે દિવસે પરીક્ષામાં ૮૦-૧૦૦ ટકા ગુણ મેળવતાં થઈ રહ્યાં છે પણ સર્જનાત્મકતા, મૌલિકતા અને વિચારશક્તિ ગુમાવી રહ્યાં છે એવું લાગી રહ્યું છે.

થોડોક વિચાર અંગ્રેજી માધ્યમને પક્ષે કરીએ. વાલીઓ કેમ અંગ્રેજી તરફ ઢળી રહ્યાં છે ? જેમ જેમ સાક્ષરતા વધે છે તેમ તેમ શિક્ષણની, ઉચ્ચ શિક્ષણની અને સારી નોકરી અપાવતા શિક્ષણની જરૂર ઊભી થતી જાય છે. સ્વાતંત્ર્ય પૂર્વે બહુ ઓછા લોકો ભણતર તરફ વળતા હતા. પ્રાથમિક કક્ષાનું શિક્ષણ પ્રાદેશિક ભાષામાં મળતું હતું પણ પછીનું શિક્ષણ અંગ્રેજીમાં લેવાનું રહેતું હતું. અંગ્રેજીમાં સ્નાતક થયા બાદ અને અંગ્રેજીની નોકરી કરીને પણ લોકોનો માતૃભાષા પ્રત્યેનો પ્રેમ આદર ઘટ્યો ન હતો. માતૃભાષા તરફ કોઈ નીચતાનો ભાવ એકંદર પ્રજામાં પ્રવેશ્યો ન હતો. સ્વતંત્રતાની ચળવળ દરમિયાન આખા દેશને જોડવા માટે હિંદી ભાષાએ ઘણું યોગદાન આપ્યું હતું છતાં લોકો પોતાની ભાષામાં વ્યવહાર સરળતાથી કરતાં હતાં. પ્રાદેશિક ભાષામાં ઠીક ઠીક સાહિત્યનું નિર્માણ થયા કર્યું. સ્વતંત્રતા પછી શિક્ષણનો ફેલાવો વધારવા માટે ઘણા પ્રયત્નો શરૂ થયા. શાલેય શિક્ષણ સાથે ઉચ્ચ શિક્ષણ પણ માતૃભાષામાં મળે એવી વ્યવસ્થા ઊભી થઈ. સમાજનો દરેક વર્ગ શિક્ષણ તરફ વળ્યો અને શિક્ષણને વ્યાપ પણ વધ્યો. તેમ છતાં નોકરીનું પ્રમાણ સરકારી ક્ષેત્રે વધારે હતું અને ખાનગીક્ષેત્રે વધુ ન હતું. જ્યારે ગઈ સદીમાં વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી, કમ્પ્યુટર ક્ષેત્રે એટલું બધું ખેડાણ થયું કે એમાં કૂદકે અને ભૂસકે વધતા જ્ઞાનને ભારતીય ભાષામાં લાવવામાં આપણે સફળ ન થયા. આપણે હજી જૂના જ્ઞાનને જ ભાષાંતરિત

કરીને કે રૂપાંતરિત કરીને લાવવામાં જ ધીમાં હતાં ત્યાં તો રોજેરોજ નવું જ્ઞાન આવે એની સાથે કદમ મિલાવવાનું આપણે કરી ન શક્યાં. એટલે અનેક ક્ષેત્રોમાં પુસ્તકો અને સામયિકો અંગ્રેજીમાં જ વાંચીને ભણવાનો વારો આવ્યો. આજે એવાં કેટલાય ક્ષેત્રો છે જેમાં સંદર્ભ સાહિત્ય તો શું પણ પાઠ્યપુસ્તકો પણ માતૃભાષામાં ઉપલબ્ધ નથી. બીજી તરીકે ઈન્ટરનેટ પણ જ્ઞાન-સંપાદનનું એક નવું સાધન આવ્યું. આ સાધન અને એ જેને આધારે ચાલે છે તે કમ્પ્યુટર સંપૂર્ણ રીતે અંગ્રેજી ભાષા પર આધારિત હોવાથી અંગ્રેજીના જ્ઞાનનું મહત્ત્વ વધ્યું.

આ પરિસ્થિતિમાં બીજી બાબત ઉમેરાઈ તે એ કે ખાનગીકરણ, વૈશ્વિકરણના ફેલાવાથી આ દેશમાં ઘણી વિદેશી કંપનીઓ આવી અને ઘણા ભારતીય યુવાનોને સારા પગારોની નોકરી પણ મળવા લાગી. હવે આ નોકરીઓની પહેલી શરત હતી સારું અંગ્રેજી આવડવું. મેનેજમેન્ટ, પ્રત્યાયન, કમ્પ્યુટર અને એવા અનેક જ્ઞાનના ક્ષેત્રો ખૂલ્યાં જેનું જ્ઞાન લેવા માટે અંગ્રેજી આવડવું અને સારું આવડવું આવશ્યક બની ગયું. આ પહેલાં માતૃભાષામાં શાલેય શિક્ષણ લઈને અંગ્રેજીમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવતા વિદ્યાર્થીઓ સફળ થતાં થતાં હતાં. પણ એ વિદ્યાર્થીઓની પેઢી આજે વાલી બની છે. એમને એવું લાગે છે કે “આર્થિક સદ્ધરતાનો આધાર અંગ્રેજી છે. શાલેય શિક્ષણ માતૃભાષામાં લેવાથી અંગ્રેજી સારું થતું નથી અને એ માટે વધુ મહેનત કરવી પડે છે. અને જે વર્ગ અંગ્રેજીમાં ભણે છે એ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓમાં આગળ રહે છે”. આ એમનો દૃષ્ટિબિંદુ એમને પોતાના બાળકોને માતૃભાષામાં ભણાવવાથી રોકે છે. અને એવા વાલીઓ જ્યારે બાળકોને અંગ્રેજી માધ્યમમાં દાખલ કરે છે ત્યારે એમણે બાળક પાછળ સમય, પૈસા ઘણો આપવો પડે છે. એ માટે તેઓ તૈયાર છે, પછી ભલે બાળકની મૌલિકતાનો ભોગ લેવાય. આ માનસિકતા વધીને હવે એક ધસમસતો પ્રવાહ બની ગઈ છે જેમાં સમાજનો દરેક વર્ગ તણાઈ રહ્યો છે.

દરેક વર્ગ પોતે બાળકોને અંગ્રેજીમાં ભણાવવા માટે કોઈ મદદ કરી શકે તેમ નથી કે પછી પોતાનો સમય પણ આપી શકે તેમ નથી. છતાં દેખાદેખીમાં તેઓ પોતાના બાળકોને અંગ્રેજી માધ્યમમાં મૂકી રહ્યાં છે. આવાં બાળકોની મુશ્કેલી વધુ મોટી છે. એમને અંગ્રેજી માધ્યમમાં મદદ કરનાર ઘરે કોઈ નથી અને એ જે પ્રકારની શાળાઓમાં દાખલ થાય છે એ શાળાઓમાં અંગ્રેજીમાં બધા વિષયો ભણાવી શકે તેવા સજ્જ શિક્ષકો નથી. આ બાળકોનું પ્રમાણ વધુ છે અને આ બાળકો ન ઘરનાં ન ઘાટનાં-એમ માતૃભાષાનાં નથી રહેતાં અને અંગ્રેજીમાં પણ નથી પ્રવેશતાં. અંતે આવાં બાળકોનો ભોગ લેવાય છે. તેઓ શિક્ષણમાં ગોખણપટ્ટી સિવાય કશું કરતાં નથી. અને જે માટે તેઓ અંગ્રેજી માધ્યમમાં દાખલ કરાયાં છે એ સારી નોકરીઓ પણ એમને મળી શકે તેમ હોતું નથી.

આવી પરિસ્થિતિમાં વાલીઓના વલણના ભોગ બનતાં બાળકોને કેવી રીતે બચાવી શકાય એ એક મોટો પડકાર છે. માતૃભાષામાં બાળકો સારું ભણી શકે એ વાતમાં બેમત નથી. કદાચ વાલીઓ પણ આ વાત સ્વીકારે છે. સવાલ એ છે કે માતૃભાષામાં ભણીને પણ સારું અંગ્રેજી કેવી રીતે આવડે ? અને એ અંગ્રેજી એવી કક્ષાનું હોય કે ઉચ્ચ શિક્ષણ અંગ્રેજીમાં લેવું પડે તો એમાં મુશ્કેલી ન પડે. વાત જાતે મહેનત કરીને શીખનાર વિદ્યાર્થીઓની નથી. આજે ઘણા એવા વિદ્યાર્થીઓ છે જે ગુજરાતીમાં ભણીને ઉચ્ચ શિક્ષણમાં મોખરે છે. પણ જે વિદ્યાર્થીઓ એટલી મહેનત કરતા નથી છતાં એમને સફળતા જોઈએ છે એમને માટે માતૃભાષા થકી શિક્ષણ આપી એમને અંગ્રેજી સારું આવડે એની જોગવાઈ કરવી આવશ્યક છે. શાલેય શિક્ષણના વર્ષો ગણીએ તો ઓછામાં ઓછાં આઠ વર્ષ વિદ્યાર્થીઓ અંગ્રેજી ભણે છે. અને તેમ છતાં એમને સારું અંગ્રેજી ન આવડે તો વાંક અભ્યાસક્રમ, પદ્ધતિ અને શિક્ષકોની સજ્જતાનો વધુ છે. એટલે માતૃભાષામાં શિક્ષણ સાથે સારા અંગ્રેજીનો પડકાર ઝીલવો હોય તો શિક્ષણ-વ્યવસ્થાએ નીચેની બાબતો પર ગંભીરતાથી વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

- (૧) માતૃભાષામાં શિક્ષણ એવી રીતે આપવું કે વિદ્યાર્થી જાત-શિક્ષણ તરફ વળે. એ જ્ઞાન અને આવડત માટે પ્રયત્ન કરે, નહીં કે માહિતી અને પરીક્ષાના ગુણ માટે. વિદ્યાર્થી જ્યારે જાતે તૈયાર થવા માંડે છે ત્યારે ઉચ્ચ શિક્ષણમાં મોટામાં મોટો ફાયદો થાય છે અને અન્ય ભાષાના માધ્યમને પણ એ પહોંચી વળે છે.
- (૨) શાળાઓમાં અંગ્રેજી શીખવતા શિક્ષકોની સજ્જતાનો મોટો પ્રશ્ન છે. ખાસ કરીને પ્રાથમિક સ્તરે અંગ્રેજીના જાણકાર અને ભાષા-શિક્ષણની વિવિધ પદ્ધતિના જાણકાર શિક્ષકની જરૂર છે. એ માટે મોટા પાયે તાલીમની જરૂર છે. પ્રાથમિક સ્તરે અંગ્રેજી દાખલ કરી શકાય છે અને અંગ્રેજી માધ્યમોની શાળાઓ પણ વધારી શકાય છે, જો આપણી પાસે સારું અંગ્રેજી જાણતા શિક્ષકો હોય. અંગ્રેજી શીખવનારા અને અંગ્રેજીમાં શીખવનારા- બન્ને પ્રકારના શિક્ષકોની કમી છે એ હકીકત છે.
- (૩) શાલેય શિક્ષણ દરમિયાન શીખવાતી અંગ્રેજી વિવિધ સ્વરૂપે વિદ્યાર્થીને મળે એની કાળજી લેવી જોઈએ. કેવળ સાહિત્યિક ભાષાનું શિક્ષણ અપાય એ જરૂરી નથી. અંગ્રેજીના વાણિજ્યિક અને વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપોનો પણ પરિચય અને મહાવરો થવો આવશ્યક છે. જેથી ઉચ્ચ શિક્ષણ લેતી વખતે વિદ્યાર્થીઓને અંગ્રેજીનું ભારણ ન લાગે.
- (૪) અંગ્રેજીમાં ઉપલબ્ધ અનેક વિષયોનું પાયાનું જ્ઞાન અને પછી અદ્યતન જ્ઞાન માતૃભાષામાં સંક્રમિત કરવા માટે ખૂબ મોટા પાયે સારાં ભાષાંતરો અને રૂપાંતરો અને સરળ પુસ્તકો ઉપલબ્ધ થવાં જોઈએ. એ માટે સઘન પ્રયત્નો

સરકારી સ્તરે તેમજ શૈક્ષણિક સંસ્થાકીય સ્તરે થવા જોઈએ. મહાવિદ્યાલયોમાં શીખવતા અધ્યાપકોને જેમ સંશોધનોની ફરજ પાડવામાં આવે છે અને એમની બઢતી માટે એના ગુણ રખાય છે તેમ આ અધ્યાપકોએ પોતાના વિષયોમાં ગુજરાતીમાં આપેલાં પુસ્તકો અને સામયિકોના લખાણોને વધુ મહત્ત્વ આપવું જરૂરી છે. આજે અધ્યાપકોએ બઢતી માટે આંતરરાષ્ટ્રીય અને રાષ્ટ્રીય કક્ષાના સંશોધનોને મહત્ત્વ અપાય છે. આવા સંશોધનો અલબત્ત અંગ્રેજીમાં જ હોય છે. પણ દરેક અધ્યાપક પોતાના વિષયનું જ્ઞાન ભારતીય ભાષામાં લાવવામાં પોતાનું પ્રદાન કરે તો જ આ મોટી માંગને પહોંચી વળાશે. અન્યથા, અંગ્રેજીથી આપણી ભાષા હંમેશાં બે ડગલાં પાછળ રહેશે. સ્વતંત્રતા પછી આપણે બંધારણમાં એમ સ્વીકાર્યું છે કે શિક્ષણ અને વહીવટ ધીરે ધીરે અંગ્રેજીને બદલે ભારતીય ભાષામાં ચાલવા માંડે અને આ ભાષાઓ એ રીતે અંગ્રેજીનું સ્થાન લે. પણ આઝાદીના સાઠ વર્ષ પછી પણ આ કાર્યમાં આપણે પાછળ જ છીએ. ખાનગી સ્તરે અને સરકારી સ્તરે એવી ભાષાકીય સંસ્થાઓ કાર્યરત બને જે ગુજરાતીમાં જ્ઞાનનું આદાન કરે. ગુજરાતી વિશ્વકોશ દ્વારા આવું એક મહત્ત્વનું કાર્ય થયું છે. એવું કાર્ય અનેકગણું, અનેક વ્યક્તિઓ અને અનેક સંસ્થાઓ દ્વારા થાય તો જ આપણે પડકારનો સામનો સફળતાથી કરી શકીશું. કારણ એક વાર જ્ઞાન આપણી ભાષામાં આવે તો ઈન્ટરનેટ જેવા સબળ માધ્યમથી એને બધે પહોંચાડવાનું અઘરું નથી.

ભાષાંતરો કરતી વખતે ખૂબ મહત્ત્વની બાબત એ છે કે બીજી ભાષામાંથી પ્રચલિત શબ્દો સ્વીકારી શકાય તેવા હોય તો એનો છોછ રાખવો નહીં. અલબત્ત, ગુજરાતીમાં પ્રચલિત અને સારો શબ્દ હોય તો પણ વિદેશી ભાષાના શબ્દને ફેશન માટે લાવવો નહીં. વિવેક રાખવામાં આવે તો ભાષાનું શબ્દભંડોળ વિકસે અને ભાષા વિવિધ વિષયોના જ્ઞાનસાધનનું માધ્યમ બને.

શ્રી વિનોબા ભાવે તેમના 'શિક્ષણવિચાર'માં નોંધે છે કે....

“...અંગ્રેજી ભાષામાં દરેક ભાષા માટેના કોશ મળી શકે છે. આ બધા કોશ એમનેમ બન્યા હશે ? તેને માટે કેટલી બધી મહેનત એ લોકોએ કરી હશે ! ખૂબ ખૂબ મહેનત કરીને એમણે પોતાની અંગ્રેજી ભાષાને આટલી સંપન્ન બનાવી છે. ત્યારે એમની પાસેથી બોધપાઠ લઈને આપણે પણ ખૂબ મહેનત કરવી જોઈએ અને આપણી ભાષાઓને આ દૃષ્ટિએ પણ સંપન્ન બનાવવી જોઈએ. આવું કાંઈ કરવાને બદલે બસ, અંગ્રેજી વિના ચાલશે નહીં તેનું ગાણું ગાયા કરીશું, તો તે ઉચિત નહીં ગણાય. એ તો આપણી આળસની અને આપણી પુરુષાર્થહીનતાની નિશાની ગણાશે, આપણા ગુલામી માનસની નિશાની ગણાશે.”

શબ્દોની નવી ઓળખ : ‘કબંધ-અકબંધ’

મિત્રો,

આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે ભાષા અમર્યાદિત શબ્દો ધરાવે છે, જેના કારણે આપણે અમર્યાદિત અભિવ્યક્તિ સાધી શકીએ છીએ. ભાષામાં આ અમર્યાદિત શબ્દો રચનારી એક પ્રયુક્તિ એટલે અંગસાધન. એક શબ્દ હોય અને કોઈ એક પ્રત્યય લાગે અને નવો શબ્દ બને, જુદા જુદા પ્રત્યયો લાગતાં એકમાંથી અનેક શબ્દ બને. જેમકે, ‘ગણવું’ ધાતુ છે. તેને જુદા જુદા પ્રત્યયો લાગતાં આપણે કેટલા શબ્દો પ્રયોજીએ છીએ? ચાલો વિચારીએ, “ગણાવું, ગણાવવું, ગણ, ગણક, ગણતરી, ગણતરીખાતું (‘સ્ટેટિસ્ટિકલ ડિપાર્ટમેન્ટ’) ગણતરીબાજ, ગણતી, ગણન, ગણના, ગણનાતીત, ગણનીય, ગણિત, ગણિતજ્ઞ, ગણિતવ્ય, ગણિતી (હિસાબનવીસ). વગેરે. અને ‘ગણિત’ શબ્દ સાથે અન્ય શબ્દ જોડાઈને ગણિતપદ્ધતિ, ગણિતશાસ્ત્ર વગેરે જેવા સમાસ બને તે તો અલગ. વળી, ‘ગણ્ય’ જેવા શબ્દને આગળ ‘અ-’ પ્રત્યય લાગતાં ‘અગણ્ય’ જેવા વિરોધી અર્થ આપતા શબ્દ બને છે, ‘ગણવું’ ધાતુ પરથી બનતા શબ્દો, તેની સાથે અન્ય પ્રત્યય જોડીને રચાતા નવા શબ્દો, શબ્દ સાથે શબ્દ જોડાઈને બનતા સમાસો...નવા શબ્દો ઘડાતા જ જાય છે. ઘણીવાર એવું બને છે કે જેના પરથી નવો શબ્દ બને તે મૂળ શબ્દ ઘસાઈ જાય, પણ નવો શબ્દ અત્યંત પ્રચલિત રહે.

આજે એવા એક શબ્દની વાત કરવી છે : ‘અકબંધ’.

‘અકબંધ’ શબ્દ માટે સાર્થ જોડણી કોશમાં નોંધાયેલી વિગત આ મુજબ છે : વિ૦ [સં. અક્ષતબંધ] જેમનું તેમ; સાબૂત. (૨) ‘અનામત’ – અર્થ મળે છે. ભગવદ્ગોમંડળમાં [‘સં. અંક(નિશાન) + બદ્ધ (બાંધેલું)] વિ. જેની ઉપરના બંધ, આંક અને નિશાનીઓ એમનાં એમ હોય એવું; અખંડ; સાબૂત; અનામત.’ અર્થ આપેલ છે.

ઉપરોક્ત કોશસંદર્ભ અનુસાર ‘અકબંધ’ શબ્દના બે જુદી દિશાના મૂળ સૂચવાયા છે. સાર્થ અનુસાર તેની વ્યુત્પત્તિ ‘અક્ષતબંધ’ છે. સામાન્ય રીતે ‘ક્ષ’નું ધ્વનિપરિવર્તન ‘કૃખ’ અથવા ‘ખ’ રૂપે જોવા મળે છે. તેથી ‘ખાર’ શબ્દ ‘ક્ષાર’ પરથી કે ‘લાખ’ શબ્દ ‘લક્ષ’ પરથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. તે જ રીતે ‘અક્ષત’ પરથી ધ્વનિપરિવર્તન પામીને ‘આખું’ શબ્દ વિકસ્યો છે. અને ‘અક્ષત’ પરથી ‘અક-’ શબ્દ વિકસે તેવા ઉદાહરણ મળતાં નથી. ભગવદ્ગોમંડળ અનુસાર સંસ્કૃત સમાસ ‘અંક+બદ્ધ’ પરથી ‘અકબંધ’ વિકસ્યો છે. અહીં પણ ‘અંક-અડક’ પરથી ‘અક’ વિકસ્યો હોવાનું અનુમાન કરીએ તો જોડાક્ષરનું સરલીકરણ થયું ગણાય. પરંતુ, ‘અડક’ પરથી ‘અંક’ વિકસ્યો હોવાનું અનુમાન કરીએ તો જોડાક્ષરનું સરલીકરણ

થયું ગણાય. પરંતુ, ‘અડક’ પરથી ‘આંક’ શબ્દ વિકસ્યો છે, ‘અક-’ જેવું રૂપ વિકસ્યું હોય, તેવા અન્ય ઉદાહરણ મળતા નથી. એ સંજોગોમાં આ બન્ને કોશમાં દર્શાવાયેલી વ્યુત્પત્તિ વધુ તપાસ માંગી લે છે.

આ શબ્દ સંદર્ભે અન્ય અનુમાન રજૂ કરું છું. એક વિસરાતો શબ્દ છે : ‘કબંધ’. સાર્થ જોડણી કોશ અનુસાર તેનો અર્થ છે : ‘પું૦; ન૦[સં.] માથા વિનાનું શરીર (૨) [સં.] રાહુ (૩) એક રાક્ષસ (૪) [ક+બંધ] ખરાબ બંધ’. ‘ગુજરાતી લેક્સિકોન’ અનુસાર તેનો અર્થ ‘પું. માથા વિનાનું ધડ (પુરાણકથાઓમાં વગેરેમાં હાલતું ચાલતું લડતું બતાવાયેલું)’. અહીં બન્ને અધિકરણમાં ‘માથા વિનાનું શરીર – ધડ’ અર્થ અપાયેલો છે. સાર્થમાં અન્ય અર્થ ‘એક રાક્ષસ’ પણ અપાયો છે. ભગવદ્ગોમંડળમાં આ બન્ને અર્થ વચ્ચેનો સંબંધ જોવા મળે છે.

‘ભગવદ્ગોમંડળ’ના એક અર્થમાં દંડકારણ્યના ‘કબંધ’ નામના એક અસુરની કથા આપી છે. તે અનુસાર વિશ્વાવસુ નામના એક ગાંધર્વે ઋષિની હાંસી કરતાં તેને ‘રાક્ષસ’ થવાનો શાપ મળ્યો. આ રાક્ષસ બ્રહ્માજી પાસેથી દીર્ઘાયુનું વરદાન મળ્યા બાદ ઈન્દ્રનું સતત અપમાન કર્યા કરતો. તેની ઈન્દ્રએ ગુસ્સે થઈને વજ્રપ્રહાર કરીને તેનાં જાંઘ, મોઢું અને મસ્તક તોડી નાંખ્યા. પરંતુ, ત્યાર બાદ કબંધની વિનવણીથી તેના હાથ ખૂબ લાંબા કરી દીધા અને તેના પેટની અંદર તીક્ષ્ણ દાંતયુક્ત મુખ બનાવી દીધું. વનવાસ દરમ્યાન રામ જ્યારે દંડકારણ્ય પહોંચ્યા ત્યારે તેના હાથ કાપી નાખતાં કબંધની રાક્ષસયોનિમાંથી મુક્તિ થઈ.

‘કબંધ’ રાક્ષસની ઈમેજ-માનસિક ચિત્રને આધારે ‘કબંધ’ શબ્દનો લાક્ષણિક અર્થ સ્થિર થયો હશે : ‘માથું અને હાથ કે પગ વિનાનું હાલતું ચાલતું શરીર; ધડ (અર્થ-૧૦, ‘કબંધ’ ભગવદ્ગોમંડળ)

આ અર્થને આધારે જ ‘હાથ, પગ અને મસ્તક સિવાયના શરીરના બીજા ભાગમાં આવતા વિષમજવર’ને પણ ‘કબંધજવર’ તરીકે ઓળખવાયો હશે. (ભગવદ્ગોમંડળ-ભાગ-૩, પૃ. ૧૮૩૮)

‘કબંધ’ શબ્દ પરથી ‘કબંધતા (મસ્તક રહિતપણું)’, ‘કબંધો’ (માથા વિનાનું ધડ) જેવા સ્ત્રીલિંગ, પુલ્લિંગી સંજ્ઞાવાચી શબ્દ ઉપરાંત ‘કબંધી (માથા વિનાના શરીરવાળું)’ તેવું વિશેષણ પણ રચાયું છે.

‘કબંધ’ શબ્દ પરથી જેમ અન્ય સંજ્ઞા કે વિશેષણ સધાયા છે, તેમ તેનો વિરોધી અર્થ આપતો શબ્દ પૂર્વપ્રત્યય ‘અ-’ના અંગસાધનથી ‘અ-કબંધ’ વિકસ્યો હોય, ‘જે વિક્ષિપ્ત નથી, વેરાયેલું નથી’ – તે ‘અકબંધ’. જે સાર્થના ‘જેમનું તેમ; વગર ખોલેલું; વગર તોડેલું’ અને ગુજરાતી લેક્સિકોનના ‘જેનો બાંધો-બંધ તૂટેલ નથી – અખંડ છે તેવું, સાબૂત.’ – અર્થ સાથે પણ બંધ બેસે છે. પરંતુ, ‘કબંધ’ શબ્દ વિસરાઈ ગયો હોવાથી ‘અકબંધ’ સાથે તેનો નાતો જોડવાનો વિસરાઈ ગયો હશે.

અહેવાલ : ૨૧ ફેબ્રુઆરી, 'વિશ્વ માતૃભાષા દિન'

'વિશ્વ માતૃભાષા-દિન પર્વ' – ગુજરાતીઓનો નવો તહેવાર

ભરત સાધુ

યુનેસ્કો દ્વારા ત૧. ૨૧ ફેબ્રુઆરીને 'વિશ્વ માતૃભાષા દિન' તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા આ દિનની ખૂબ ઉમંગભરે ઉજવણી કરવામાં આવી.

૨૧ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨ મંગળવારના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, શાહપુર શાળા નં. ૭, શ્રી સાબરમતી કન્યાવિદ્યાલય, સરસ્વતી વિદ્યાલય, શાળા શિક્ષણ અભિયાન, ક્ષિતિ પબ્લિકેશન તથા અન્ય સંસ્થાઓના સહયોગથી 'પદયાત્રા'નું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. માતૃભાષાના પ્રખર હિમાયતી રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીબાપુ દ્વારા સ્થપાયેલી વિદ્યાસંસ્થા ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના પ્રાંગણમાં વિદ્વજનો, અધ્યાપકો, વિદ્યાર્થીઓ એકઠા થયાં હતાં. અહીં સૌએ માતૃભાષાના સંરક્ષણ અને સંવર્ધનની ચોક્કસ નીતિ ઘડવા માટે ગુજરાત સરકારને સર્વાનુમતે અનુરોધ કરવા ઠરાવ કર્યો. ઉપસ્થિત વિદ્વજનથી માંડીને વિદ્યાર્થી સુધી સહુ કોઈએ આ ઠરાવ પર સહી કરી.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિશ્રી સુદર્શન આયંગર, માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપાધ્યક્ષ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ, શ્રી નરોત્તમ પલાણ વગેરેએ બપોરે ૩-૧૫ કલાકે પદયાત્રાનો પ્રારંભ કરાવ્યો હતો. શ્રી રઘુવીર ચૌધરી, શ્રી યોગેન્દ્ર વ્યાસ, અનિલા દલાલ, શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર, ધીરુભાઈ પરીખ, શ્રી અરવિંદ ભાંડારી, નરોત્તમ પલાણ, શ્રી પુરુષોત્તમ પટેલ, શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ, શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ, શ્રી ઉષા ઉપાધ્યાય, શ્રી પારૂલ દેસાઈ, પિંકી પંડ્યા આદિ વિદ્વાનોએ પદયાત્રાની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરી હતી. શાળાનાં ભૂલકાંઓથી માંડીને પીએચ.ડી. સુધીના વિદ્યાર્થીઓએ માતૃભાષા અંગેના વિવિધ સૂત્રોચ્ચારો કરીને વાતાવરણને ગજવી મૂક્યું હતું.

પદયાત્રા આનંદભરે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પહોંચી ત્યારે શ્રી સાબરમતી કન્યાવિદ્યાલયની કન્યાઓએ વિદ્વાનોનું કંકુ-ચોખા તથા સૂતરની આંટીથી સાદર સ્વાગત કર્યું. ત્યાર બાદ પદયાત્રીઓ શ્રી રા.વિ.પાઠક હોલ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ખાતે શ્રી ભોળાભાઈની અધ્યક્ષતામાં આયોજિત 'માતૃભાષા-સભા'માં ગોઠવાયા.

સભાના પ્રારંભમાં માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના શૈક્ષણિક મંત્રી શ્રી અરવિંદ ભાંડારીએ કેન્દ્રની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરી આપી. ત્યાર બાદ જાણીતા કેળવણીકાર શ્રી પુરુષોત્તમ પટેલે તેમના પ્રાસંગિક પ્રવચનમાં ૨૧મી ફેબ્રુઆરીના માતૃભાષા શહીદદિનની માહિતી આપી. માતૃભાષા સંવર્ધન અંગે શાળા અભિયાનની પ્રવૃત્તિ વિશે વાત કરી. તો આંતરરાષ્ટ્રીય

ખ્યાતિપ્રાપ્ત કેળવણીકાર શ્રી રવીન્દ્ર દવેએ 'વિશ્વ માતૃભાષા દિન'ને ગુજરાતીઓના નવા તહેવાર તરીકે ઓળખાવ્યો હતો. તેમણે સભાજનોને સૂચવ્યું કે માતૃભાષા સંવર્ધન એ કોઈ એક સંસ્થાનું કાર્ય નથી, માતૃભાષાની અસ્મિતા, તેની ગૌરવ-જાગૃતિ દરેક ગુજરાતીમાં કેળવાવી જોઈએ. અને તેથી આ અભિયાન પણ માત્ર ગુજરાત પૂરતું મર્યાદિત ન રહેતાં ગુજરાત બહાર તથા વિદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓ સુધી વિસ્તરવું જોઈએ. તેમણે ડાયસ્પોરિક સાહિત્યને પણ આ અભિયાન સાથે સાંકળવાનું સૂચન કર્યું હતું. તેમણે સાહિત્યકારો, પત્રકારો અને કેળવણીકારોના આગવા દાયિત્વની વાત કરીને 'ઝીરો એરર પબ્લિકેશન'ના આગ્રહની વાત કરી હતી.

આપણા જાણીતા વિચારકશ્રી ગુણવંત શાહે તેમની રસાળ શૈલીમાં ભાષા-શિક્ષણ અને શિક્ષણના માધ્યમ વચ્ચેના ભેદની વાત કરી હતી. તેમણે તેમણે બંગાળી મૌલાના દ્વારા પ્રયોજાયેલી બંગાળી ભાષામાં આવતા સંસ્કૃતપ્રચુર શબ્દોના ઉદાહરણ દ્વારા જણાવ્યું કે માતૃભાષાનું શિક્ષણ સંકુચિતતા તરફ નથી લઈ જતું. તેમણે સભાજનો સમક્ષ પોતાની પીડા ઠાલવતાં કહ્યું કે અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણતો આજનો ગુજરાતી વિદ્યાર્થી ગુજરાતી કે અંગ્રેજી – બેમાંથી એક પણ ભાષાનો થઈ શક્યો નથી. 'બાવાના બેય ન બગડે' તે માટેની તેમણે ચિંતા વ્યક્ત કરી.

માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપાધ્યક્ષ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ ખૂબ ટૂંકો સમય લઈને આ સળગતા પ્રશ્નના પાયામાં રહેલી 'વાલીઓની જાગૃતિ' તરફ સભાજનોનું ધ્યાન દોર્યું હતું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે તેમની હળવી શૈલીમાં કહ્યું હતું કે "આપણે ત્યાં 'ચોપડી'ની નહીં, 'ચોપડા'ની ઉપાસના થાય છે." તેમણે માતૃભાષા સંવર્ધન સંદર્ભે 'ચોપડીની ઉપાસના'ના શ્રેષ્ઠ માર્ગની વાત કરી હતી.

ત્યાર બાદ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રની પુસ્તિકા 'ભાષાપ્રબોધ' (સંપા. પિંકી યજ્ઞેશ પંડ્યા)નું મંચસ્થ વિદ્વજનોએ વિમોચન કર્યું હતું. માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના વહીવટી મંત્રીશ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે 'ભાષાપ્રબોધ'નો પરિચય આપ્યો હતો. આ પ્રસંગે શ્રી હરદ્વાર ગોસ્વામીએ માતૃભાષા અંગેની ગઝલનું પઠન કર્યું હતું. ત્યાર બાદ શ્રી નરેન્દ્ર શાસ્ત્રી અને તેમના સાથી દ્વારા રજૂ થયેલાં ગુજરાતી ગીતોના સંગીતમાં શ્રોતાઓ ઝૂમી ઊઠ્યા હતા.

સાંજે ૬-૧૫ કલાકે અમદાવાદના મેયરશ્રી અસિત વોરાના હસ્તે આશ્રમ રોડથી પરિષદ તરફ આવતા નદીકિનારા સુધીના માર્ગને 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ' – નું અનાવરણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે શ્રી રઘુવીર ચૌધરી આદિ સૌ વિદ્વાનોએ પોતાની પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી હતી. આ કાર્યક્રમમાં શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર, શ્રી યોગેન્દ્ર વ્યાસ, શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ વગેરે વિદ્વાનો, સાહિત્યકારો, સાહિત્યરસિકો, વિવિધ શાળાના ટ્રસ્ટી, આચાર્ય, શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત અન્ય નાગરિકો મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં.

'વિશ્વ માતૃભાષા દિન' પર્વ – સૌના માટે અનેરો ઉત્સવ બની રહ્યો હતો. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના સહસંયોજક શ્રી પિંકી યજ્ઞેશ પંડ્યાએ કર્યું હતું.

